

Pilarov članak

»Politika u Bosni« (1917.)

Mislav Gabelica

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Prilog

Primljeno: 10. kolovoza 2021.

U ovom prilogu donosi se članak koji je Ivo Pilar pisao u Sarajevu u rujnu 1917. godine, a objavio u pet nastavaka od 2. do 6. listopada 1917. u listu frankovačke Stranke prava, zagrebačkoj Hrvatskoj. Pilarov članak nastao je u jeku tzv. deklaracijskog pokreta u hrvatskim zemljama, te se u njemu mogu pratiti odjeci tog pokreta u Bosni i Hercegovini. Osim toga, ovaj se članak može pratiti i kao sastavni dio Pilarove protudeklaracijske akcije, koju je ovaj hrvatski znanstvenik i političar u to vrijeme pokrenuo u Bosni i Hercegovini. Na koncu, ovaj članak pomaže nam riješiti i neke prijevode u hrvatskoj historiografiji, osobito one koji se tiču tadašnjih odnosa Ive Pilara i vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera.

Uvod

Gospodarskom i ratnom iscrpljenošću države te smrću staroga vladara, Franje Josipa I., Austro-Ugarska Monarhija je od konca 1916. godine pod novim vladarom Karlom I. (IV.) poduzimala vanjskopolitičke i unutarnjopolitičke mjere koje su trebale osigurati njezin opstanak. Od unutarnjopolitičkih mjera pojavile su se nakane za reformom dualističkog ustroja Monarhije, koje su se slomile na otporu mađarskih odlučujućih čimbenika u državi, te su sprovedene mjere koje su u austrijskom dijelu Monarhije omogućile liberalizaciju javnoga života. To posljednje uključivalo je pomilovanje političkih osuđenika, ukidanje ratne cenzure te saziv parlamenta austrijskog dijela Monarhije, Carevinskog vijeća, koji se nije sastajao još od ljeta 1914. godine.¹ Suprotno očekivanjima odlučujućih čimbenika u Monarhiji, da će liberalizacijom javnoga života u austrijskom dijelu Monarhije zadržati kontrolu nad političkim procesima u državi, koje će usmjeriti prema učvršćenja političke stabilnosti Monarhije,² liberalizacijom javnoga života otvorena je Pandorina kutija

¹ Pieter M. JUDSON, *Povijest Habsburškog Carstva*, Zagreb, 2018., 456–468; Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, 2008., 209–212; Tomislav JONJIC, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog (1898—1918.)*, Zagreb, 2020., 655–657.

² Momčilo ZEČEVIĆ, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje*, Beograd, 1973., 61–63; Zlatko MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju

iz koje su proistekli procesi koji su pripomogli rastakanju Monarhije. Jedan od tih procesa započeo je donošenjem tzv. Svibanjske deklaracije Jugoslavenkog kluba u Carevinskom vijeću³ 30. svibnja 1917. godine,⁴ koja je predstavljala rehabilitaciju jugoslavenske ideje u Monarhiji i početak pokreta koji je za svoj krajnji cilj imao stvaranje jugoslavenske države izvan Monarhije.⁵

Svibanjska deklaracija je »na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava« zahtijevala »ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi«, koji su »jedan te isti narod«, u jedno samostalno »državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije.«⁶ Tako »pitijski

ciju i njezine promicatelje (1917.—1918.), u: Z. MATIJEVIĆ, *Između sna i jave. Rasprave o hrvatskoj političkoj povijesti 20. stoljeća*, Zagreb, 2016., 80-82; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 671.

³ Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću, na čijem se čelu našao zastupnik Slovenske pučke stranke, svećenik Antun Korošec, osnovan je 29. svibnja 1917. Prema Momčilu Zečeviću okupljao je 33 zastupnika: 18 zastupnika Slovenske pučke stranke te četvoricu dalmatinskih i dvojicu istarskih pravaša, koji su do 1914. u Carevinskom vijeću činili Hrvatsko-slovenski klub, zatim sedmoricu dotadašnjih članova Dalmatinskog kluba u Carevinskom vijeću, kojeg su činili petorica zastupnika dalmatinske Hrvatske stranke i dalmatinske Hrvatske pučke napredne stranke, te dvojica dalmatinskih Srba (Dušan Baljak i Božo Vukotić). Na koncu, ovom su klubu pristupila i dvojica slovenskih liberala. Prema M. Zečeviću, svi su članovi Jugoslavenskog kluba potpisali Svibanjsku deklaraciju. M. ZEČEVIĆ, *Slovenska ljudska stranka*, 67-72. Zlatko Matijević poimence navodi 31 člana Jugoslavenskog kluba, koji su 30. 5. 1917. potpisali Deklaraciju, uz napomenu da su ju naknadno potpisala još četvorica zastupnika u Carevinskom vijeću, ali i da dvojica dalmatinskih Srba, Dušan Baljak i Božo Vuković »nisu potpisali Svibanjsku deklaraciju.« Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 83.

⁴ Usporedo s Deklaracijom Jugoslavenskog kluba, svoje su državopravne zahtjeve u Carevinskom vijeću toga dana iznijeli i Ukrajinski klub, Poljski klub te Češki savez. Češki savez tražio je preustroj Monarhije u saveznu državu, pri čemu bi jedna od saveznih jedinica takve države bila češko-slovačka država. Poljski klub tražio je sjedinjenje svih krajeva što ih nastanjuju Poljaci, čime su dopustili i mogućnost da se Galicija odcijepi od Monarhije i priključi nekadašnjem ruskom dijelu Poljske, kojem su Njemačka i Austro-Ugarska Monarhija, proglašavajući na tom području Poljsko Regentstvo, 5. 11. 1916. navijestile državnu samostalnost. Nasuprot tomu, Ukrajinski klub je prosvjedovao protiv mogućeg pripojenja područja istočne Galicije (Cholm, Podolija, Volinska) Poljskom Regentstvu, te tražio ujedinjenje etnički ukrajinskih krajeva Monarhije u posebno upravno područje. A. J. P. TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809.—1918.*, Zagreb, 1990., 301-302; »Narodna pitanja u Monarkiji«, *Hrvatska riječ*, 31. 5. 1917., 1; »Slavenske izjave«, *Hrvatska riječ*, 31. 5. 1917., 1.

⁵ Ovakvu ocjenu Svibanjske deklaracije i pokreta koji je iz nje iznikao, vidi u: Zlatko MATIJEVIĆ, »Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1917.—1918. godine)«, *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb, 1996., 245-256.

⁶ Branko PETRANOVIĆ, Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.—1984. Zbirka dokumenata*, Beograd, 1985., 68-69.

sročen tekst»,⁷ koji je pozivanjem na hrvatsko državno pravo mogao privući pristaše pravaške misli, a pozivanjem na hrvatsko-srpsko-slovensko narodno jedinstvo pristaše jugoslavenske misli, u banskoj Hrvatskoj možda je najbolje odgovarao političkom programu Stjepana Radića i njegove Hrvatske pučke seljačke stranke, koja je tijekom rata prihvaćala pravaški državnopravni program, ali se nije konzekventno tomu odricala načela hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva.⁸ U srpnju 1917. Radić je oduševljeno pozdravio Svibanjsku deklaraciju, videći u njoj »najsretniju i najpotpuniju formulu našega hrvatskoga, narodnoga, državo-pravnoga, demokratskoga programa«, te »potpuno uspjeli kompromis« između jugoslavenstva i ekskluzivnog hrvatstva. Prema njegovom tumačenju, riječ je bila o programu stvaranja jugoslavenske države unutar Monarhije, koja bi država trebala nositi hrvatska obilježja jer su Hrvatska i Hrvati »ostali državna i narodna matica svih Južnih Slavena u Monarhiji.« Ovaj su položaj među južnim Slavenima Monarhije, prema Radiću, Hrvatska i Hrvati mogli zahvaliti svomu državnom pravu.⁹

U rujnu 1917. godine, primjećujući da pokret nadahnut Svibanjskom deklaracijom, koji se širio hrvatskim zemljama ide u smjeru prešućivanja načela hrvatskoga državnog prava i isticanja isključivo načela hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, Radićevo je oduševljenje Deklaracijom splasnulo,¹⁰ no već u travnju 1918. godine, priključujući se pristašama Deklaracije, Radić je sam prešutio načelo hrvatskoga državnog prava i program svoje stranke postavio isključivo na načelo »narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba«. ¹¹ Ipak u daljnjem političkom radu, prihvaćajući jugoslavenski okvir rješenja hrvatskog pitanja no tražeći (kon)federalni ustroj buduće jugoslavenske države, Radić se nije odrekao hrvatske nacionalne individualnosti ni hrvatske državnosti, barem približno u onom stupnju u kojem je tu državnost htio ostvariti unutar Austro-Ugarske Monarhije.¹²

Pravom duhu Deklaracije, kakav se uobličio tijekom »deklaracijskog pokreta«, pečat su udarile političke stranke i grupe koje su najzdušnije prio-

⁷ Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 83.

⁸ Bogdan KRIZMAN, »Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 2 (1970.), br. 2, 99-166.

⁹ ISTI, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb, 1989., 115-117.

¹⁰ Stjepan RADIĆ, »Hrvatsko državno pravo kao cimer protuslavenskoj srbskoj politici«, *Hrvatska* (Zagreb), 13. rujna 1917., 1; Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 94-95.

¹¹ B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 163.

¹² Branka BOBAN, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Zagreb, 2006., 438-439.

nule uz nju kao temelj svoje buduće politike. Dio Hrvatskoga katoličkog pokreta, pod kojim se odvijalo organizirano djelovanje katoličkih laičkih udruga, već je prije rata prihvatio nacionalno načelo hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, no još je neko vrijeme prihvaćao i pravaški državno-pravni program.¹³ Već 1916. godine taj dio organiziranih katolika jasno se opredijelio isključivo za jugoslavenski nacionalno-politički program, definirajući se u opreci prema drugom dijelu Hrvatskoga katoličkog pokreta, koji je ostao na pravaškim stajalištima.¹⁴ Vodeće tijelo toga pokreta, Hrvatski katolički seniorat, uz Deklaraciju je pristao početkom srpnja 1917. godine¹⁵ te je vjerojatno još u rujnu iste godine prihvatio i stajalište o potrebi stvaranja jugoslavenske države izvan okvira Monarhije.¹⁶

Za razliku od tih, projugoslavenski orijentiranih hrvatskih organiziranih katolika, koji su svoja nacionalno-politička stajališta formirana prije donošenja Deklaracije utkali u njezin pravi duh, Starčevićeva stranka prava je svoja nacionalno-politička načela morala prilagoditi Deklaraciji. Prihvaćajući Deklaraciju kao temelj svoje buduće politike, dotad pravaška Starčevićeva stranka prava je u lipnju 1917. godine odbacila svoje ekskluzivno hrvatsko nacionalno načelo te prihvatila načelo »narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba«,¹⁷ zadržavajući još neko vrijeme i načelo hrvatskoga državnog prava. U ožujku 1918. godine Starčevićeva stranka prava je odbacila ili barem duboko potisnula i to načelo, potpisujući Zagrebačku rezoluciju, u kojoj se, ne spominjući okvir Monarhije, na temelju »narodnog samoodređenja« tražila »nezavisnost i sjedinjenje« »jedinstvenog naroda« Slovenaca, Hrvata i Srba i »teritorija, u kojem u neprekidnom kontinuitetu živi naš jedinstven narod« u »jedinstvenu narodnu državu«, u kojoj će eventualno biti »poštovani državopravni kontinuiteti historičko-političkih teritorija«.¹⁸

Prihvaćajući Deklaraciju, u srpnju 1917. godine, svoja su dotadašnja načela morala mijenjati i dvojica dotadašnjih članova Srpske samostalne stranke (Hrvatsko-srpske koalicije), Srđan Budisavljević i Valerijan Pribićević, koji su pritom odbacili ekskluzivno srpsko nacionalno i nagodbeno političko

¹³ Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.—1918.*, Zagreb, 1994., 312.

¹⁴ Isto, 340-347.

¹⁵ Isto, 353-355.

¹⁶ Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 87.

¹⁷ Isto, 84.

¹⁸ B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 156. Ovu su rezoluciju uz predstavnike Starčevićeve stranke prava iz banske Hrvatske potpisali i predstavnici grupe oko klerikalnih *Novina* (Seniorat), te disidenti Srpske samostalne stranke (Koalicije) V. Pribićević i S. Budisavljević.

stajalište svoje stranke. U govoru u kojem je najavio istup iz svoje stranke i iz Koalicije zbog pristajanja uz deklaracijski pokret, Budisavljević je Deklaraciju definirao kao zahtjev da se »na temelju narodnog načela, historijskog prava i prava samoopredjeljenja naroda sve zemlje u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u jedno potpuno samostalno, slobodno i nezavisno državno tijelo«. ¹⁹ Primjećuje se da u ovoj definiciji nedostaje okvir Monarhije (»žezlo Habsburško-lorenske dinastije«), odrednice sadržane u Deklaraciji, te da je načelo »hrvatskog državnog prava«, sadržano u Deklaraciji, pretvoreno u nacionalno neutralno »historijsko pravo«, do čega je Starčevićeva stranka prava, kako smo naveli, došla tek u ožujku 1918. godine, potpisujući Zagrebačku rezoluciju. Zbog toga se može zaključiti da su dvojica srpskih disidentata udarila puno jači pečat pravom duhu Deklaracije nego cjelokupna Starčevićeva stranka prava.

Ostatak Hrvatsko-srpske koalicije, koju je u to vrijeme činila Hrvatska ujedinjena samostalna stranka (nastala 1910. fuzijom Hrvatske stranke prava i Hrvatske pučke napredne stranke), te Srpska narodna samostalna stranka, prema Deklaraciji se kao vladajuća grupacija ovisna o nagodbenom režimu držao suzdržano, a izvanparlamentarna Srpska narodna radikalna stranka od Deklaracije se ogradila, ostajući na ekskluzivno srpskom nacionalnom programu. ²⁰

Prva, a do Radićevog razočaranja razvojem deklaracijskog pokreta i jedina politička stranka u banskoj Hrvatskoj koja je u Deklaraciji prepoznala nepomirljivost njezinih načela, hrvatskog i jugoslavenskog te opasnost koja od toga prijeti hrvatskom načelu, bila je frankovačka Stranka prava. ²¹ Ta je stranka čvrsto stajala na pravaškom programu iz 1894. godine, prema kojemu se na temelju državnoga prava i narodnoga načela tražilo ujedinjenje hrvatskoga naroda iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Rijeke s riječkim kotarom, Međimurja, Bosne, Hercegovine i Istre, u »samostalno državno tijelo« unutar Monarhije, uz mogućnost da se tomu državnom tijelu pridruže i slovenske zemlje. U državnopravnom smislu je predviđeno da to državno tijelo poslove zajedničke cjelokupnoj Monarhiji (vanjski poslovi, vojni poslovi, zajedničke financije) rješava »ravnopravno kraljevini Ugarskoj, s ostalim zemljama Njegova Veličanstva«, ²² što je bila definicija koja je omogućavala stva-

¹⁹ B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 114-115.

²⁰ J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 358; Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 84-85.

²¹ Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 86.

²² Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.—1903.*, Zagreb, 2001., 346.

ranje hrvatske države unutar trijalistički, odnosno federalistički²³ uređene Monarhije, ali i unutar postojećeg dualizma.²⁴

²³ Strogo uzevši, trijalizam bi bio proširenje postojećeg dualizma za još jednu državnu jedinicu, odnosno evolucija, a ne ukidanje postojećeg dualizma. Kako su prema postojećem dualističkom uređenju Monarhije dva njezina dijela bila u realnoj uniji, pri čemu su prema pravnoj teoriji ti dijelovi bili suverene države dok njihova unija nije bila državom, tako bi i nova, treća državna jedinica Monarhije bila suverena država u realnoj uniji s druge dvije suverene države Monarhije. S druge strane, prema istoj teoriji, federalne jedinice federativne države ne bi bile suverene države, nego bi to bila njihova federacija s obzirom na to da ona ima neposredno pravo odlučivanja (u bilo kojem državnom poslu) na području svojih federalnih jedinica. O tomu vidi: Jovan STEFANOVIĆ, *Ustavno pravo FNR Jugoslavije i komparativno*, knjiga I., Zagreb, 1956., 296-302. Međutim u praksi, u planovima onih odlučujućih čimbenika u Monarhiji koji su računali s mogućnošću trijalističkog preuređenja Monarhije, ovaj trijalizam je jačanjem centralnih institucija zamišljan kao federacija triju federalnih jedinica. Mada ni u literaturi niti u izvorima nisam naišao na podatak koji bi me posve uvjerio da su frankovci svoj trijalizam zamišljali kao federaciju triju federalnih jedinica, pri čemu bi jedna od njih bila hrvatska, vrlo je vjerojatno da su svoje trijalističke planove prilagođavali planovima navedenih odlučujućih čimbenika u Monarhiji, na koje su se oslanjali, te imali na umu federaciju a ne realnu uniju triju jedinica Monarhije. Stjepan Matković piše da su frankovci u početku (od 1895.) u većoj mjeri zastupali federalističko rješenje, dok su se trijalističkom priklonili «nakon Riječke rezolucije i u predaneksijsko doba», (1906.—1908.). Pritom da se federalističko rješenje frankovaca temeljilo na povijesno potvrđenim državnim individualitetima, te da su se uz hrvatsku, ugarsku i austrijsku državu (federalnu jedinicu), unutar Monarhije trebale ustrojiti i češka i poljska država (federalna jedinica). Prema Stjepanu Matkoviću, frankovački kasniji trijalizam za njih je bila tek forma koja je «zadovoljavala interes ujedinjavanja hrvatskih teritorija bez obzira na stupanj uređenja odnosa prema centralnim vlastima u Beču.» S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 49-51. To bi značilo da su frankovci u pogledu stupnja hrvatske državnosti tek u predaneksijsko doba, kada su prigrlili trijalizam, postali spremni ili odstupiti od programskog ideala i priznati još neki posao kao zajednički cjelokupnoj Monarhiji, koji bi učvrstio njezino jedinstvo ili u istu svrhu promijeniti način rješavanja zajedničkih poslova, koji se u dualizmu rješavao putem delegacija austrijskog i ugarsko-hrvatskog Sabora. Kako sam napomenuo, ja u to, barem što se tiče njihovog trijalizma, nisam posve uvjeren, no takve su nakane pokazivali baš onda kada su se izričito zalagali za federalizam, a ne trijalizam. Tako je Fran Milobar 1908., u vrijeme kada doduše još nije pristupio frankovcima ali im je bio blizak, sastavio nacrt preuređenja Monarhije prema kojemu se u svrhu jačanja jedinstva Monarhije i suzbijanja mađarskih separatističkih težnji prvo trebala stvoriti hrvatska država kao treća jedinica unutar Monarhije, odnosno trijalizam, kojeg će s vremenom zamijeniti federalizam «historijskih individualnosti» (a ne «nacionaliteta»). Države unutar takvog federalizma «ne smiju imati takve povlastice u odnosu na zajedničke poslove kakve na primjer danas ima Ugarska», nego «uz što veću autonomiju zemaljskih poslova stroga centralizacija zajedničkih poslova.» S. MATKOVIĆ, «Prijedlog Frana Milobara o preuređenju Austro-Ugarske s početka 20. stoljeća», u: *Izabrani portreti pravaša: prilozi hrvatskoj političkoj povijesti*, Zagreb, 2011., 153.

²⁴ Frankovačko dualističko rješenje predviđalo je da se ujedinjena hrvatska država stvori unutar Zemalja ugarske krune te da s Ugarskom dijeli samo one poslove koji su zajednički cjelokupnoj Monarhiji, a koje bi hrvatska i ugarska država obavljale kao jedna državna cjelina. Taj koncept se u frankovaca javio u isto vrijeme kada i trijalistički (1905.—1908.), te je predstavljao alternativu trijalističkom rješenju, odnosno etapu do postizanja punog trijalizma. Ponovo se izraziti je javlja uoči rata (1913.—1914.). Mislav

U agitaciji za ostvarenje političkih zahtjeva postavljenih u Svibanjskoj deklaraciji, članovi Jugoslavenkog kluba posebnu su pozornost posvećivali Bosni i Hercegovini, a i projugoslavenski orijentirani hrvatski katolički krugovi smatrali su, da je Bosna i Hercegovina mjesto, gdje ideja hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva polaže svoj ispit zrelosti.²⁵ Kao i u banskoj Hrvatskoj, gdje su uz Deklaraciju i deklaracijski pokret pristala tek dvojica srpskih političara, i u Bosni i Hercegovini su uz Deklaraciju pristali uglavnom samo Hrvati, te se samo među njima razvio sukob između njezinih pristaša i protivnika. Svibanjsku deklaraciju, naime, nisu prihvatili ni bosansko-hercegovački muslimani,²⁶ ni bosansko-hercegovački Srbi,²⁷ koji su između ostaloga računali na aktualne planove Mađara o pripojenju Bosne i Hercegovine kao posebnog tijela ugarskom dijelu Monarhije.²⁸

Ovdje donesen Pilarov članak, koji je napisao pod pseudonimom *Spectator Bosnensis*,²⁹ ima informativnu (historiografsku) vrijednost jer progovara upravo o odjecima Svibanjske deklaracije u Bosni i Hercegovini, pa i Pilar u njegovu uvodu navodi da je svrha članka obavijestiti javnost o aktualnim političkim prilikama u Bosni i Hercegovini koje je autor kao znalac bosanskih prilika pozorno »posmotrio«.³⁰ Budući da je članak objavljen u frankovačkom listu *Hrvatska*, koji je izlazio u Zagrebu, slijedilo bi da je Pilarova namjera bila obavijestiti (frankovačku) javnost u banskoj Hrvatskoj o prilikama u Bosni. No, čini se da članak nije bio prvenstveno namijenjen javnosti u banskoj Hrvatskoj, nego hrvatskoj javnosti u Bosni i Hercegovini. Naime taj članak, pisan u rujnu a objavljen u pet nastavaka od 2. do 6. listopada

GABELICA, »Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908.—1914.)«, u: *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 284-293.

²⁵ Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 89.

²⁶ Husnija KAMBEROVIĆ, »Bošnjaci i stvaranje jugoslavenske države«, u: *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, Zagreb, 2010.

²⁷ Z. MATIJEVIĆ, »Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenkog kluba«, 249.

²⁸ Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001., 535-538; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 729-730.

²⁹ Da se iza toga pseudonima krije Ivo Pilar, vidi u: T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 68.

³⁰ Otud i značenje pseudonima *Spectator Bosnensis*: Bosanski promatrač. Taj Pilarov pseudonim pomalo podsjeća na nadimak britanskog (škotskog) publicista i povjesničara Roberta W. Seton-Watsona: *Scotus Viator* (Škotski putnik), pod kojim je Seton-Watson početkom 20. stoljeća objavljivao članke o Austro-Ugarskoj Monarhiji u listu *The Spectator*. Inače, prema nekim autorima Pilarovo kapitalno djelo, *Južnoslavensko pitanje*, bilo je potaknuto ranije objavljenim Seton-Watsonovim djelom, *Južnoslavensko pitanje u Habsburškome carstvu*, koje mišljenje Tomislav Jonjić dovodi u pitanje. O tomu: T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 605-606.

1917. godine, u kojem Pilar oštro kritizira deklaracijski pokret u Bosni i Hercegovini te iznosi vlastito viđenje rješenja južnoslavenskog pitanja, u hrvatskom smislu, prema mišljenju hrvatske historiografije bio je dio Pilarove šire akcije kojom je Pilar, koji je među rijetkima u Bosni i Hercegovini rano shvatio pravi domašaj deklaracijskog pokreta, nastojao okupiti i mobilizirati postojeće te pridobiti nove istomišljenike u Bosni i Hercegovini, prvenstveno vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, s kojima se mislio oduprijeti naglo bujajućem jugoslavenskom pokretu među Hrvatima u Bosni i Hercegovini.³¹ Zbog toga razlog njegovu objavljivanju u zagrebačkom listu treba tražiti u njegovu sadržaju, koji nije bio poćudan bosansko-hercegovačkoj javnosti bližemu, sarajevskom *Hrvatskom dnevniku*, listu vrhbosanske nadbiskupije, koji je u to vrijeme podupirao deklaracijski pokret.³² To ne bi bilo prvi put da se Pilar, koji nije ni izvorno ni po svojem kasnijem političkom opredjeljenju bio pravaš (frankovac),³³ na svom političkom putu »susretne« s frankovcima, koji su od svih hrvatskih političkih stranaka jedini imali sluha za njegov program sjedinjenja Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom u hrvatsku državu u okviru Monarhije.³⁴

Navedeno određenje svrhe ovoga članka kao čimbenika akcije za mobilizaciju hrvatske javnosti u Bosni i Hercegovini protiv deklaracijskog, jugoslavenskog pokreta otvara pitanje odnosa vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera prema tom pokretu. Još u to vrijeme, 1917. godine, nadbiskup Stadler i njegov politički krug, sastavljen od nekadašnjih članova Hrvatske katoličke udruge, smatrani su odvjerkom frankovačke stranke u Bosni i Hercegovini.³⁵ Između ostaloga i zbog toga dio hrvatske historiografije smatra da su Stadler i njegov politički krug od samog početka odbacili Svibanjsku deklaraciju, pronikavši da bi njezina južnoslavenska sastavnica mogla nadvladati hrvatsku.³⁶ Međutim točnijom se čini ocjena da nadbiskup Stadler u prvo vrijeme nije shvatio domašaje Svibanjske deklaracije, vidjevši u njoj inačicu pravaškog trijalizma, te da ju je definitivno odbacio tek u studenom 1917. godine, objavivši protudeklaracijsku Izjavu, koju je vjerojatno priredio

³¹ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 81, 697-698.

³² Z. MATIJEVIĆ, »Reakcije frankovačkih pravaša na Svibanjsku deklaraciju«, 89.

³³ S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sućelju dvaju stoljeća*, 387-427.

³⁴ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 233-255.

³⁵ Isto, 702.

³⁶ Zoran GRIJAK, »O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu«, *ZR Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sućelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 200.-203.; ISTI, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 540-541.

Ivo Pilar. Tek nakon objavljivanja Izjave, Stadlera su napustili jugoslavenski orijentirani članovi njegova političkog kruga, a iz lista vrhbosanske nadbiskupije, *Hrvatskog dnevnika*, istupilo je uredništvo koje je list do tada uređivalo u deklaracijskom duhu.³⁷ To je bio vrhunac navedene Pilarove akcije i kratkotrajna, Pirova pobjeda hrvatske državotvorne misli u Bosni i Hercegovini. Iako formalno nije bio postavljen za novog urednika *Hrvatskog dnevnika*, Pilar je narednih nekoliko mjeseci nesumnjivo davao ton novom smjeru pisanju ovoga lista, koji se u tom razdoblju zalagao za hrvatsko rješenje južnoslavenskog pitanja.³⁸

Također, navedeno određenje svrhe ovoga članka otvara i pitanje odnosa nadbiskupa Stadlera i Ive Pilara, nekadašnjih političkih protivnika. Njihov sukob odvijao se unutar sukoba vođenog između većine hrvatskog (liberalnog) građanstva u Bosni i Hercegovini u savezu s bosansko-hercegovačkim franjevcima, koji su bili okupljeni u Hrvatskoj narodnoj zajednici (HNZ), organizaciji kojoj je pripadao i Ivo Pilar, sa svjetovnim katoličkim svećenstvom u Bosni i Hercegovini i manjim dijelom hrvatskog bosansko-hercegovačkog građanstva, jedno vrijeme okupljenih u Hrvatskoj katoličkoj udruzi (HKU) na čelu s nadbiskupom Stadlerom. Nedvojbeno je da se taj sukob nije vodio s državotvornih pozicija, jer su i jedni i drugi, polazeći od narodnog i državnog prava, Bosnu i Hercegovinu držali hrvatskom zemljom i težili njezinom sjedinjenju s banskom Hrvatskom u hrvatsku državu unutar Monarhije, nego isključivo sa svjetonazorskih pozicija. Dok su prvi smatrali da se Hrvati katolici u Bosni i Hercegovini trebaju politički organizirati pod vodstvom laičke inteligencije, na interkonfesionalnoj osnovi, čime bi se između ostaloga omogućio pristup i Hrvatima muslimanima u tu organizaciju, drugi su smatrali da bi se Hrvati (i nehrvati) katolici trebali organizirati u konfesionalnoj, katoličkoj organizaciji pod vodstvom katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini, te da bi samo u pitanjima koja se ne tiču vjersko-kulturnog identiteta mogli surađivati s već postojećim organizacijama bosansko-hercegovačkih muslimana, kojima inače nije negirano hrvatsko porijeklo.³⁹

³⁷ Frankovački pravaši su pozdravili Stadlerovu Izjavu, te smjenu u uredništvu *Hrvatskog dnevnika*, ističući da su »s tugom motrili kako od nekog vremena i Hrvatski dnevnik plovi jugoslavenskom strujom«. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 406.

³⁸ T. JONJIC, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 677-721.

³⁹ Oko toga postoji sitno neslaganje u hrvatskoj historiografiji, koje se najviše tiče različitog razumijevanja politike. Tako Tomislav Jonjić smatra da se spor vodio »oko vodstva« bosansko-hercegovačkih Hrvata, sam stavljajući tu sintagmu pod navodnike i napominjući da pritom ne misli samo na spor oko formalnog vodstva, odnosno tko će voditi bosansko-hercegovačke Hrvate, nego i na s tim povezan smjer ideološkog obli-

Sukob je s različitim intenzitetom trajao od 1906. do rujna 1911. godine kada je započeta, odnosno do lipnja 1912. godine kada je dovršena fuzija HNZ-a i HKU-a. Iako je njome HKU prestao postojati, fuzija je predstavljala kapitulaciju HNZ-a pred nadbiskupom Stadlerom jer je omogućena promjenom pravila HNZ-a, kojom se HNZ odredio kao konfesionalna, katolička stranka, koja će se voditi u dogovoru s katoličkim episkopatom.⁴⁰

Otpribliže u to doba započinje Pilarovo distanciranje od HNZ-a. Prema Zoranu Grijaku, Pilar se 1912. godine distancirao od HNZ-a i priklonio nadbiskupu Stadleru, nezadovoljan politikom bosansko-hercegovačkih muslimana, koji su te godine u bosansko-hercegovačkom Saboru podržali srpske zastupnike u osudi hrvatskih nastojanja za ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom i zajedno se sa Srbima izjasnili za autonomnu Bosnu i Hercegovinu.⁴¹ Ova tvrdnja sugerira da se Pilar priklonio Stadleru uvidjevši da je politika HNZ-a prema muslimanima bila pogrešna. No, budući da se početkom te iste godine i HNZ konačno »priklonio«⁴² Stadleru (što je bio kraj procesa započetog ranije), pri čemu je prihvatio Stadlerova svjetonazorska načela, koja su onemogućivala zajedničko hrvatsko-muslimansko organiziranje, nije jasno zašto bi se Pilar priklanjajući se Stadleru trebao distancirati od HNZ-a. Slijedom svoje tvrdnje isti autor smatra da je Pilar već početkom rata bio dio Stadlerova političkog kruga,⁴³ a kao njihovu prvu zajedničku akciju, koja da potvrđuje njihovu suradnju, spominje Stadlerovu promemoriju papi Benediktu XV. iz siječnja 1915. godine, kojom je nadbiskup apelirao na papin zagovor neutralnosti Italije u Svjetskom ratu, a koju je inicirao i prema svemu sudeći priredio Ivo Pilar.⁴³

kovanja društvenog života bosansko-hercegovačkih Hrvata. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 383. Jonjić time sugerira da ako hoćeš provesti neku politiku, prvo moraš doći u priliku provesti je, odnosno doći u vodstvo (na vlast). S druge strane Zoran Grijak, kojemu je borba za vodstvo vjerojatno suviše banalna i nedostojna nadbiskupa Stadlera, izričito odbacuje mogućnost da se spor između HNZ-a i Stadlera mogao voditi i oko vodstva bosansko-hercegovačkih Hrvata. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 467-468.

⁴⁰ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 539-551.

⁴¹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 536. Na drugom mjestu Grijak piše da su Pilara, također 1912., na pristajanje uz politička stajališta nadbiskupa Stadlera »uputili«⁴² nastupi srpskih zastupnika s protuhrvatskih stajališta. Isto, 492.

⁴² Z. GRIJAK, »O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava«, 176, 181.

⁴³ Z. GRIJAK, »Ivo Pilar i Stadlerova promemorija papi Benediktu XV., g. 1915.«, *Godišnjak Pilar*, svezak prvi, Zagreb, 2001., 103-109.

Tomislav Jonjić odbacuje Grijakove tvrdnje te smatra da se Ivo Pilar počeo distancirati od HNZ-a već od druge polovice 1910. godine, nakon čega se privremeno politički pasivizirao, ostajući članom HNZ-a (od 1914. godine i njegovim potpredsjednikom) sve do raspada Monarhije. Kao razloge Pilarova privremenog pasiviziranja, prekinutog izbijanjem rata, Jonjić spominje s jedne strane svjetonazorsku kapitulaciju HNZ-a pred nadbiskupom Stadlerom, koja da se spremala već od konca 1909. godine, te jačanje projugoslavenske struje unutar HNZ-a u tom vremenu. Jonjić ističe da Pilar tijekom svoje pasivizacije nije surađivao s nadbiskupom Stadlerom, nego da je tada, kao i tijekom rata kada je ovu suradnju ostvario, zadržao jednak kritički odnos prema Stadleru, koji je imao i ranije.⁴⁴ Jonjić početak Pilarove »ozbiljne suradnje« s nadbiskupom Stadlerom pomiče kasnije, na travanj ili rujan 1916. godine, a njihovu suradnju u vezi promemorije Benediktu XV. iz siječnja 1915. godine određuje kao taktičku suradnju dvojice »suparnika, koji su se uzajamno uvažavali.«⁴⁵ Kako smo napomenuli ranije, ova »ozbiljna suradnja« između njih dvojice konačno je ostvarena koncem 1917. godine, kada je Pilar nakon Stadlerove protudeklaracijske Izjave nakratko postao ključnim čimbenikom u kreiranju političkog pravca *Hrvatskog dnevnika*.

Jonjić argumente za svoje tvrdnje između ostaloga nalazi i u ovdje iznesenom Pilarovom članku (2. nastavak članka, 3. X. 1917.), gdje Pilar, pišući o sebi u trećem licu, navodi da se politički pasivizirao 1911. godine jer nije bio »sporazuman sa smjerom hrvatske politike u Bosni« (dakle ne sa smjerom muslimanske politike), da je njegovo zbliženje sa Stadlerom (»osobno zbliženje ovih dvaju negdašnjih protivnika«) počelo »u jesen 1916.«, no da ni u kolovozu 1917. godine, kada je sa Stadlerovim pouzdanikom Josipom Vancašem vladaru predstavio Stadlerovu *Spomenicu o južnoslavenskom pitanju*, još uvijek nije važio za »političkog istomišljenika nadbiskupovog«. Na temelju svih Jonjićevih promišljanja prije bismo mogli zaključiti da je koncem 1917. godine Stadler postao Pilarovim istomišljenikom, nego što je bilo obratno.

⁴⁴ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 72-73, 501, 559-560.

⁴⁵ Isto, 599-604. Treba napomenuti da je Pilar u siječnju 1915. u vezi s apelom papi Benediktu XV. stupio u isti odnos i sa zagrebačkim nadbiskupom Antunom Bauerom, kojega je potaknuo na sastavljanje slične promemorije i priredio mu materijal za nju, kao i za sarajevskog nadbiskupa Stadlera. Kao što je poznato, nadbiskup Bauer je kao simpatizer Hrvatsko-srpske koalicije bio politički protivnik nadbiskupa Stadlera, a zbog istog razloga morao je biti i politički protivnik Pilaru. Zato se iz Pilarove suradnje s Bauerom, kao ni iz suradnje sa Stadlerom iz siječnja 1915. ne bi smjelo a priori izvoditi, da se radilo o suradnji istomišljenika.

U navedenoj akciji, kojom je nastojao mobilizirati hrvatsku javnost u Bosni i Hercegovini i stvoriti branu pred nadirućim jugoslavenskim pokretom, Pilar je našao podršku u zemaljskom poglavaru Bosne i Hercegovine, generalu Stjepanu pl. Sarkotiću. Prema Tomislavu Jonjiću, Sarkotić je u to vrijeme u znatnoj mjeri dijelio političke poglede bliske Pilaru, pri čemu Jonjić ne može sa sigurnošću reći je li Sarkotić »bio Pilarov pokrovitelj u punom značenju te riječi, ili je tek u jednom razdoblju došlo do njihove suradnje, pa i simbioze«.⁴⁶ U tom kontekstu valja primijetiti da je Pilar navodno identična zapažanja, koja su kako ćemo vidjeti bila sadržana u ovom njegovom članku napisanom u rujnu 1917. godine (a koji je kako smo rekli bio dio njegove navedene protujugoslavenske akcije), otprilike u isto vrijeme (u rujnu 1917.) usmeno priopćio Sarkotiću (o navodnom Dimovićevom planu da postane srpski politički vođa u BiH, o Dimovićevom planu da uz pomoć Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću i Hrvatsko-srpske koalicije u Zagrebu izazove pad postojeće bosanske vlade i uvođenje parlamentarne vlade, kojoj bi se na čelu nalazili Dimović i Sunarić, o prirodi Dimovićevih i Sunarićevih odnosa, o Dimovićevom problemu da se kao »kuferaš« nametne bosanskim Srbima).⁴⁷ Ako je to tako, a ako pođemo od toga da je ovaj Pilarov članak, odnosno njegov sadržaj, bio dio akcije kojom se u Bosni i Hercegovini pokušalo stvoriti protujugoslavensku frontu, onda bismo mogli zaključiti da je Ivo Pilar bio njezin inicijator, a da je Sarkotić bio jedan od onih koje je Pilar njome želio okupiti kao branu nadirućem jugoslavenskom pokretu u Bosni i Hercegovini.

Na strateškoj razini, prema Jonjiću, Pilara i Sarkotića povezivali su otpor politici Svibanjske deklaracije, otklanjanje bilo kakvog saveza sa Srbijom i Crnom Gorom te težnja za ujedinjenjem hrvatskih zemalja unutar Monarhije, a na taktičkoj protivljenje sazivanju bosansko-hercegovačkog Sabora te otklanjanje bilo kakvog rješenja položaja Bosne i Hercegovine u mađarskom smi-

⁴⁶ Isto, 82.

⁴⁷ Z. GRIJAK, »O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava«, 228. Riječ je o Pilarovu sastanku sa Sarkotićem, održanom 3. rujna 1917., o čijem je sadržaju Sarkotić sljedećeg dana izvijestio svoga pretpostavljenoga, zajedničkog ministra financija Istvána Buriána. U izvješću Sarkotić iznosi navedena zapažanja, koja mu je tom prilikom Pilar navodno »otkrio«. Naravno, postoji mogućnost da je Sarkotić u izvješću lagao ministru financija, te da mu je vlastita zapažanja predstavio kao Pilarova, odnosno da je Sarkotić na ovom sastanku instruirao Pilara, koji je, kako ćemo vidjeti, ovaj svoj članak pisao kasnije, sredinom rujna 1917. U tom slučaju Sarkotića bismo mogli označiti inicijatorom navedene akcije, kojoj je ovaj Pilarov članak bio dio, a Pilara izvršiteljem. Naime, Burián je bio Mađar, a Mađari su bili neskloni hrvatskoj politici u BiH, te bi se Burián zasigurno protivio da zemaljski poglavar BiH stoji na čelu eminentno hrvatske akcije u BiH.

slu.⁴⁸ Ovo posljednje potrebno je detaljnije razjasniti, jer se u to vrijeme Pilarovi i Sarkotićevi pogledi na rješenje položaja Bosne i Hercegovini, pa i položaja hrvatske državne jedinice unutar Monarhije, nisu potpuno podudarali, pri čemu su Sarkotićevi pogledi bili bliži mađarskim pogledima.

Kako je već navedeno, Mađari su u to vrijeme tražili priključenje Bosne i Hercegovine ugarskom dijelu Monarhije, kao posebnog tijela. U isto vrijeme Mađari su tražili i priključenje Dalmacije ugarskom dijelu Monarhije, dopuštajući mogućnost da se Dalmacija u tom slučaju pripoji banskoj Hrvatskoj na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe.⁴⁹ Još u lipnju 1917. godine Sarkotić je predlagao vladaru da se Dalmacija pripoji banskoj Hrvatskoj unutar ugarskog dijela Monarhije, a da položaj Bosne i Hercegovine privremeno ostane nepromijenjen, dok se ne steknu uvjeti za njezino priključenje hrvatskoj državnoj jedinici unutar ugarskog dijela Monarhije.⁵⁰ Ubrzo nakon toga, a najkasnije do ožujka 1918. godine, Sarkotić je pristao na kompromis s mađarskim rješenjem, te je predlagao da se Dalmacija stvarno, a Bosna i Hercegovina virtualno, pripoji banskoj Hrvatskoj (dakle da se BiH pripoji ugarskom dijelu Monarhije na temelju hrvatskoga državnog prava — op. M. G.), pri čemu bi Bosna i Hercegovina uživala status posebnog tijela unutar ugarskog dijela Monarhije dok se ne steknu uvjeti za njezino priključenje hrvatskoj državnoj jedinici unutar ugarskog dijela Monarhije.⁵¹ Prethodno bi hrvatska državna jedinica unutar ugarskog dijela Monarhije dobila veći stupanj autonomije (državnosti) nego što ga je na temelju Nagodbe uživala banska Hrvatska.⁵²

Poput Sarkotića i Pilar je u to vrijeme polazio od uvjerenja o nepromjenjivosti postojećeg uređenja Monarhije i potrebe prilagodbe hrvatskoga rješenja toj stvarnosti, no to je činio u drukčijoj formi. U ovdje iznesenom Pilarovom članku spominje se njegova *Promemorija* (*Promemoria über die Lösung der südslavischen Frage*), spis koji je kao Stadlerov izaslanik samostalno predstavio vladaru prilikom audijencije 17. kolovoza 1917. godine, a koja sadrži njegove poglede na rješenje hrvatskoga pitanja kakve je zauzimao od proljeća 1916. pa najkasnije do početka 1918. godine. U tom spisu predviđa se ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije te Bosne i Hercegovine

⁴⁸ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 730.

⁴⁹ Isto, 729.

⁵⁰ Andrej RAHTEN, *Savezništva i diobe. Razvoj slovensko-hrvatskih političkih odnosa u Habsburškoj Monarhiji 1848.—1918.*, Zagreb, 2008., 221.

⁵¹ L. ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914.—1918.*, Tuzla, 1981., 162-163.

⁵² B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 245-251.

(dakle bez Istre) u »jedno jedinstveno upravno područje« koje bi bilo »nerazdruživo povezano« s objema državama Monarhije, »kao zajedničko područje nalik današnjem položaju BiH«. To bi »upravno područje« uživalo potpunu autonomiju, osim u onim poslovima koji su prema Austro-ugarskoj nagodbi određeni kao zajednički poslovi čitave Monarhije (vanjski i vojni poslovi te zajedničke financije — op. M. G.). Na čelu tog »upravnog područja« bio bi jedan član carske kuće, koji bi bio imenovan »hercegom Hrvatske«, a koji bi imenovao »odgovorno ministarstvo« (hrvatskom Saboru — op. M. G.) na čelu s banom. Kondominij dviju država Monarhije nad tim »upravnim područjem« ostvarivao bi se pravom veta protiv zakona tog »upravnog područja«, koje bi pravo imalo »suspenzivni« (dakle odgađajući, a ne poništavajući — op. M. G.) karakter. To bi »upravno područje« sudjelovalo u vijećanju o zajedničkim poslovima, i to na način da svoje delegate šalje u delegacije obiju država Monarhije. Kako bi se privoljeli Mađari uz ovaj nacrt, Pilar je predvidio da sporno područje Rijeke i riječkog kotara postane sastavnim dijelom Ugarske.⁵³

Bez obzira na to što je Pilar početkom 1918. godine napustio planove o rješenju hrvatskog pitanja unutar austro-ugarskog kondominija i nakratko se priklonio stvaranju hrvatske države unutar ugarskog dijela Monarhije,⁵⁴ dakle došao na Sarkotičeve (ali i u određenom razdoblju i na frankovačke) pozicije, ovi njegovi jedinstveni planovi o načinu rješenja hrvatskoga pitanja odaju, da nije bio tek lutka na Sarkotičevu koncu, nego samostalan političar, koji je za vlastite političke planove sam birao svoje saveznike.

U vrijeme odvijanja ove akcije, koja je rezultirala »Stadlerovom« protudeklaracijskom Izjavom i Pilarovim preuzimanjem *Hrvatskoga dnevnika*, Pilar, okrenut Bosni i Hercegovini, nije ostvario tješnje veze s frankovačkom Strankom prava. Tješnju suradnju s frankovcima ostvario je tek nakon toga, početkom 1918. godine, kada frankovci u Zagrebu pokreću časopis *Kroatische Rundschau*, kojem je svrha bila obavještavati europsku javnost o hrvatskim pogledima na južnoslavensku stvarnost, a u kojem je surađivao i Pilar.⁵⁵ Od tog vremena uspostavljena je zajednička frankovačko-pilar-(sarkotić)-stadlerovska protujugoslavenska fronta, a u narednom razdoblju Pilar se uz Stadlera odlučujućim čimbenicima u Monarhiji predstavljao kao »pouzdanik« Stranke prava u Bosni i Hercegovini.⁵⁶

⁵³ T. JONJIC, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 661-664, 688-693. Njemački tekst ovog spisa vidi u: Zoran GRIJAK, »Dva dokumenta iz godine 1917.«, *Godišnjak Pilar*, svezak drugi, Zagreb, 2002., 178-184.

⁵⁴ T. JONJIC, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 734.

⁵⁵ Isto, 723-724.

⁵⁶ S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, 403.

U to vrijeme Pilar je već napustio svoje planove o »bosnifikaciji« Hrvatske, odnosno o rješenju hrvatskoga pitanja unutar austrougarskog kondominija, pa je zanimljivo vidjeti kako su na te planove gledali frankovci. Prema jednoj tvrdnji, frankovci su kritizirali Pilarovu ideju »o kondominiju, što je za pravaše bilo neusklađeno s njihovim programom«. ⁵⁷ Međutim zaboravlja se da je još neposredno nakon aneksije Bosne i Hercegovine tadašnji frankovački čelnik, Josip Frank, vojnim čimbenicima u Monarhiji predlagao upravo to, da se banska Hrvatska pripoji Bosni i Hercegovini kao samostalnom području unutar dualistički ustrojene Monarhije. ⁵⁸ Osim toga frankovci su reagirali i na dio Pilarove *Promemorije* u kojem se predviđalo prepuštanje Rijeke i riječkog kotara Ugarskoj. ⁵⁹ Na koncu, Pilar je očito bio svjestan da bi nespominjanje Istre moglo izazvati frankovačku reakciju, pa je na stranica-ma *Hrvatske* dao objaviti alternativnu verziju svoje *Promemorije*, u kojoj se nalazila opaska da računa i s mogućnošću da hrvatskom »upravnom području« budu pripojene i Istra i Kranjska, no kako to ne zahtijeva bezuvjetno, ali da bezuvjetno traži pripajanje kvarnerskih (istarskih) otoka: Krka, Cresa i Lošinja. ⁶⁰

Teritorijalni problem općenito je bilo jedno od temeljnih pitanja Prvoga svjetskoga rata i različitih ratnih ciljeva pojedinih država i nacija, ⁶¹ a u hrvatskoj politici to se pitanje (prividno) pojavilo i u obliku dvojbe, koja je posebno izbila na vidjelo koncem 1918. godine, kada se Hrvatima nakon slo-ma Monarhije nudila i mogućnost stvaranja teritorijalno znatno umanjene, ali samostalne hrvatske države. ⁶² je li prvenstveno potrebno postići hrvatsku

⁵⁷ Isto, 417. Ovdje se spominje da je frankovački zastupnik V. Prebeg 1918. u Saboru kritizirao Pilarovo »teoretiziranje«, pri čemu autor piše da je Prebeg »mislio na neke od Pilarovih akcija i memorandumima, a poglavito za onaj u kojemu su iznesene ideje o kondominiju...«

⁵⁸ Mirjana GROSS, »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine«, u: *Istorija XX. veka*, III., Beograd, 1962., 245-246.

⁵⁹ S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, 406.

⁶⁰ T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 689.

⁶¹ S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, 407.

⁶² Još tijekom rata države Antante su računale s mogućnošću da se nakon teritorijalnih kompenzacija Italiji i Srbiji stvori i znatno umanjena hrvatska država, čemu su se srpske vlasti u to vrijeme izričito opirale, smatrajući da bi koliko god mala, ali samostalna hrvatska država bila čimbenik nestabilnosti Velike Srbije. Dragovan ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914—1918.*, Prvi svezak, Pula, Rijeka, 1989., 212-213, 223-226. Mogućnost stvaranja male ali neovisne hrvatske države predviđen je i opasci članka 5. Londonskog ugovora. B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918—1984.*, 41. Iako, dakle, Srbi nisu odobravali mogućnost stvaranja bilo kakve neovisne hrvatske države, nakon rata u pregovorima s vladom NV SHS nisu otkrivali te svoje karte. U studenom 1918. njihov je delegat kod vlade NV SHS,

državu (što veći stupanj hrvatske državnosti), pa i pod cijenu teritorijalnih gubitaka, koji se u kasnijim, promjenjivim povijesnim okolnostima (možda) mogu nadoknaditi, ili je prvenstveno potrebno zadržati sav hrvatski nacionalni teritorij unutar jednog (jugoslavenskog) državnog okvira, odričući se hrvatske državnosti.⁶³ Dok su se frankovci očito izmicali toj dvojbi, pa su do sloma Monarhije ostali dosljedni svom programu, a ostale hrvatske političke stranke opredijelile se za ovo posljednje, Pilar je, uvažavajući geopolitičke okolnosti, u šahovskoj borbi pristajao na (privremeno) žrtvovanje dijela hrvatskog teritorija kako bi postigao ono što je prema njegovom sudu bilo vrijednije, proširenje hrvatske državnosti unutar Monarhije.

Pred kraj rata Pilar je revidirao svoje stanovište o Istri i u svojim je planovima uključio u opseg hrvatske države unutar Monarhije, dok su nakon rata njegovi protivnici iz jugoslavenskih redova, koji su se odrekli hrvatske državnosti, istu tu Istru (osim općine Kastav), s kvarnerskim (istarskim) otocima Cres i Lošinj, ali i Rijeku i riječki kotar, dijelove Dalmacije te velik dio slovenskog teritorija predali Italiji,⁶⁴ što samo po sebi govori o Pilarovim realnim pogledima na tadašnje geopolitičke okolnosti, ali i tomu da su se Pilarovi jugoslavenski protivnici u interesu jugoslavenskog ujedinjenja bili spremni odreći i hrvatske državnosti i dijelova hrvatskog (i slovenskog) teri-

general Dušan Simović, na traženje članova vlade NV SHS, da srpska strana prizna Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, što bi otvorilo mogućnost stvaranja složene jugoslavenske države, lakonski to odbio, obavijestivši vladu NV SHS da je Srbija dobila pravo na velik dio Slavonije, čitavu BiH te velik dio Dalmacije, a »van te teritorije, možete se opredjeljivati po volji: da idete sa Srbijom ili da formirate zasebnu državu«. Ovaj je očiti blef na članove NV SHS ostavio »najdublji dojam«, nakon čega su povukli svoje traženje. B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 336-337.

⁶³ Ovu dvojbu vizualizirao je visoki crkveni dostojanstvenik, vjerojatno državni tajnik Svete Stolice, kardinal Pietro Gasparri, kada je 1915. godine grupa hrvatskih svećenika predala papi Benediktu XV. spomenicu u kojoj se tražilo da se papa zauzme za to da, ako dođe do raspada Monarhije, Hrvati i Slovenci postanu dijelom jugoslavenske države. Na upit tog crkvenog dostojanstvenika zašto Hrvatska ne bi bila samostalna, hrvatski svećenici su mu odgovorili da je za takvo što premalena. »Kako malena?« upitao je dostojanstvenik, »Dode jedan rat, pa se proširi desno; dode drugi rat, pa se proširi lijevo!«, a pritom je, prema očevdjcima »pokazao laktima, kako bi se to imalo dogoditi«. Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.—1929.)*, Zagreb, 1998., 44.

⁶⁴ S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, 407; Rapallskim ugovorom između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije od 12. XI. 1920. od Rijeke, riječkog kotara te malog dijela Istre stvorena je privremena Riječka država, koja je na temelju Rimskog ugovora od 27. I. 1924. između Kraljevine SHS i Italije pripojena Italiji. Rapallskim ugovorom na ostalom ovdje navedenom području nije ugovorena nikakva zaštita hrvatske i slovenske manjine, dok je za dio Dalmacije, koji je pripao Kraljevini SHS ugovorena ekonomska i kulturna zaštita talijanske manjine. B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.—1984.*, 155-158, 161-162.

torija. Zbog toga se barem za dio Pilarovih jugoslavenskih protivnika može reći da ih prema jugoslavenskim težnjama nije vodila zaštita hrvatskih (i slovenskih) interesa, nego da im je stvaranje jugoslavenske države bio prvenstveni interes, kojem su svjesno podredili sve ostale, pa i hrvatske (i slovenske) interese.

Politika u Bosni. Objektivni prikaz⁶⁵

Piše: Spectator Bosnensis

Bosanska su pitanja u posljednje vrijeme u velike zatalasala našom javnosti. Ova kanda je počela osjećati, od kolikoga je znamenovanja Hercegbosna za rješenje hrvatskoga pitanja. Nu uzprkos ovoga povišenoga interesa naša javnost još uvijek nije na čistu o velikim linijama akcije, koja se sada odigrava u Bosni i Hercegovini. Ja ću si dati truda, da našu publiku o tom izvanredno zanimljivom kapitolu naše politike podrobno izviestim. Pozorno posmatranje i točno poznavanje bosanske politike i pojedinih ličnosti biti će mi u tom pogledu od koristi.

I.

Dr. Sunarić i Dimović

Danilo Dimović⁶⁶ rodом iz slav. Broda, jedan je od najsposobnijih političara među Srbima u Bosni i Hercegovini. Uzprkos ove činjenice, koje si je on pod-

⁶⁵ Prvi dio ovoga članka objavljen je u: *Hrvatska*, 2. listopada 1917., br. 1845, 1.

⁶⁶ Danilo Dimović, odvjetnik, političar i publicist (Brod na Savi, 29. XI. 1875. — Zagreb, 20. III. 1951.). Studij prava završio u Zagrebu, gdje je sudjelovao u radu ujedinjene hrvatsko-srpske omladine oko almanaha *Narodna misao*. Kraće vrijeme bio je sudac, a potom i odvjetnik u Sarajevu. U politici zagovarao suradnju Srba s austrougarskim vlastima. Kao posrednik 1909. uspijeva privoljeti vođe Srpske narodne organizacije da priznaju aneksiju BiH te izraze svoju lojalnost habsburškoj dinastiji. Pod utjecajem Hrvatsko-srpske koalicije pokreće 1913. list *Istina* i osniva Srpsku narodnu stranku, koja je prema planu Zemaljske vlade trebala popuniti prazninu u bosanskom Saboru nakon istupanja grupe zastupnika okupljenih oko *Srpske riječi*. Koncem 1913. izabran je za saborskog zastupnika i imenovan potpredsjednikom bosansko-hercegovačkog Sabora. Nakon rata postaje članom Narodne vlade BiH i Privremenoga narodnog predstavništva Kraljevine SHS u Beogradu, kao istomišljenik SDS-a, točnije Svetozara Pribićevića. Nakon skupštinskog atentata 1928. i krize koja je tada nastupila D. se zauzima za nejasan koncept decentralizacije države te podjele poslova između središnje vlasti i pokrajinskih vlasti. Poslije se povlači iz političkog života i nastanjuje u Zagrebu radeći kao javni bilježnik. »Dimović, Danilo«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5., Zagreb, 1945; »Dimović, Danilo«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3., Zagreb, 1984., 454; »Dimonić, Danilo«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb, 1993., 392. U sve tri natuknice na-

puno svjestan, nije se Dimović dosele mogao popeti na zelenu granu u Bosni. Bosanski se Srbi tvrdokorno drže svoga antikuferaškog⁶⁷ principa, nedadu prećaninu napried i netrpe, da im kuferas bude vodjom. I tako Dimović uzprkos svojih sposobnosti i svojih neosporivih zasluga za Srbstvo u Bosni igra tamo od godina razmjerno neznatnu ulogu. Tek prigodom naknadnih izbora kod Srba godine 1912. uspjelo mu je uz izdašnu pomoć bosanske vlade, kojoj je mehkiš Dimović bio u saboru počudniji od zagriženih radikala: dra. Stojanovića,⁶⁸ dra. Srškića⁶⁹ i Grdjića⁷⁰ proturati 7-8 svojih pristaša u sabor. Kao vodja

lazi se pogrešan podatak da je Dimović 1915. na listi Hrvatsko-srpske koalicije izabran u hrvatski Sabor. O tomu ne samo da nema potvrde, nego smatram da to nije ni bilo moguće. Naime, kao što je izborno pravo u banskoj Hrvatskoj bilo vezano uz zavičajnost u nekoj od općina banske Hrvatske, tako je i izborno pravo u BiH bilo vezano uz bosansko-hercegovačku pripadnost, a nitko nije mogao istovremeno uživati zavičajno pravo u banskoj Hrvatskoj i biti bosansko-hercegovački pripadnik.

⁶⁷ »Kuferašima« su se pogrdno nazivale osobe koje su se nakon okupacije (1878.) doselile u BiH, među kojima su u golemoj većini bili katolici, a među njima u većini su bili Hrvati. Dok su hrvatski političari u BiH uglavnom podupirali doseljavanje, koje je jačalo katolički i hrvatski čimbenik u BiH, srpski političari su mu se iz istog razloga protivili. Mirjana GROSS, »Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.«, *Historijski zbornik*, god. XIX-XX. (1966.—1967.), 11. »Protukuferašku« politiku kao oblik tobožnjeg narodnog otpora protiv tuđinaca u BiH prihvaćali su i bosansko-hercegovački muslimani ali i dio Hrvata katolika, koji su prihvatili ideju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog (1898.—1918.)*, 68. Međutim, »protukuferaškom« retorikom služio se i HNZ, pa i Pilar, koji je i sam bio »kuferaš«, u obračunu s nadbiskupom Stadlerom, komu je s te strane predbacivano da kao stranac ne poznaje prilike u BiH, koje su puno bliže »pravim poznavaozima zemlje«, »narodnom vodstvu«, odnosno bosansko-hercegovačkim franjevcima. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 467, 480-481.

⁶⁸ Nikola Stojanović, odvjetnik i političar (Mostar, 3. I. 1880. — Beograd, 5. III. 1964.). Gimnaziju završio u Mostaru, a studij prava u Beču. Kao student na skupštini Srpskog akademskog kluba Zora u Beču održao predavanje, kasnije tiskano u *Srpskom književnom glasniku* i *Srbobranu* pod naslovom »Srbi i Hrvati«, u kojem je negirao postojanje hrvatske nacionalne individualnosti. Jedan je od osnivača i duže vrijeme urednik oporbenog lista u Mostaru, *Narod*. Godine 1910. izabran za zastupnika u bosansko-hercegovačkom Saboru. Prvi svjetski rat zatekao ga je u Beogradu, odakle je u jesen 1914. otišao u Rim. Tijekom rata bio je član Jugoslavenkog odbora. »Stojanović, Nikola«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8., Zagreb, 1971., 157; Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884.—1902.)*, Zagreb, 1991., 241-245.

⁶⁹ Milan Srškić, odvjetnik, političar (Beograd, 3. III. 1880. — Beograd, 12. IV. 1937.). Pravni fakultet s doktoratom završio u Beču. Potom odvjetnik u Sarajevu. Aktivno je sudjelovao u borbi za srpsku crkveno-školsku autonomiju u BiH. Suradnik sarajevske *Srpske riječi*. God. 1910. izabran za zastupnika u bosansko-hercegovački Sabor. Za vrijeme Prvog svjetskog rata član Jugoslavenkog odbora u Londonu. Nakon rata pristupa Radikalnoj stranci, te niz godina obnaša ministarske dužnosti u jugoslavenskim vladama. Od 1932. do 1934. predsjednik vlade. Kao disident Radikalne stranke jedan je od osnivača Jugoslovenske nacionalne stranke. »Srškić, Milan«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 8., 118.

te frakcije, koja nije predstavljala ni četvrtinu srbskih glasova u saboru, imenovan bi Dimović krajem god. 1912. saborskim predsjednikom.⁷¹ Nu to mu unese još veći zazor kod bosanskih Srba.

Za početka rata, dok je većina radikalnih Srba nastradala, umio je Dimović spretno balancirati i izplivati, dapače se je izkopeljao i iz vojne službe. Kod svih veleizdajničkih procesa u Bosni⁷² bio je braniteljem svojih suvjernika. Tako ga je u opreznom okolišanju našlo proljeće 1917.

Dra. Jozu Sunarića⁷³ digao je kao i dra. Mandića⁷⁴ hrvatski narodni pokret, koji je početkom 1908. u Bosni i Hercegovini krenuo pod imenom »Hrvat-

⁷⁰ U to vrijeme u BiH su djelovala dvojica srpskih političara Grdića — Šćepan, pripadnik grupe oko *Naroda*, te Vasilj, koji je surađivao i u *Srpskoj riječi* i u *Narodu*. Obojica su 1910. izabrana u bosanski Sabor. Od te dvojice svojim radikalnim srpskim stajalištima više se isticao Vasilj (Gacko, 13. X. 1875. — Beograd, 26. X. 1934.), pa smatram da Pilar ovdje misli na njega. Vasilj je bio dugogodišnji glavni sekretar srpskog kulturnog društva *Prosvjeta*, koji su austro-ugarske vlasti tijekom rata u Banjaalučkom veleizdajničkom procesu (1915./1916.) proglasile »ognjištem veleizdaje«, a Grdića osudile na smrt. Mnogobrojnim intervencijama Grdiću i ostalim suoptuženima smrtna kazna zamijenjena je robijom, koju su optuženi izdržali do sloma Monarhije. Nakon rata ponovno je sekretar Prosvjete do 1931., kada izabran za narodnog zastupnika odlazi u Beograd. »Grdić, Vasilj«, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3., Zagreb, 1958., 618. Jedan od branitelja optuženih u Banjaalučkom veleizdajničkom procesu bio je navedeni Danilo Dimović. Tomislav Jonjić iznosi tvrdnju srpskog povjesničara Milorada Ekmečića da je Ivo Pilar, koji je tijekom rata nedvojbeno bio imenovan sudskim prislušnikom (auditorom) pri vojnom sudu te je u tom svojstvu službovao u Tuzli i Sarajevu, kao »sudski funkcioner-sudjelovao i u Banjaalučkom veleizdajničkom procesu. Jonjić napominje da za to nema dokaza, no to pitanje ostavlja otvorenim. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 77-78.

⁷¹ Pilar je ovdje neprecizan. Dopunski izbori za bosanski Sabor, na kojima je Dimović izabran, održani su u prosincu 1913., kada je i imenovan potpredsjednikom Sabora. Uz njega izabrano je još osam njegovih pristaša. Mustafa IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914.*, Sarajevo, 1976., 256-257; »Kod naknadnih izbora u Bosni«, *Jutarnji list*, 14. prosinca 1913., 3. Srbi su u bosanski Sabor birali 31 zastupnika. Ako se tomu pridodaju petorica virilnih članova Sabora iz redova Srba: četiri mitropolita i potpredsjednik velikog upravnog i prosvjetnog savjeta srpsko-pravoslavne crkve, onda bi ih ukupno bilo 36, što bi značilo da su Dimovićeve pristaše, s Dimovićem, činili točno četvrtinu srpskih zastupnika u Saboru. Doduše, do srpnja 1914. od Dimovića su otpala dvojica zastupnika, ali su mu prišla osmorica novih, pa je u srpnju 1914. Dimovićeva Srpska narodna stranka okupljala 15 zastupnika. »Reorganizacija Dimovićeve stranke«, *Obzor*, 11. srpnja 1914., 3.

⁷² Tijekom rata Dimović je branio optužene Srbe u političkim procesima: u Travniku (lipanj 1915.), u Bihaću (rujan — listopad 1915.) i Banjaluci (studenj 1915. — ožujak 1916.). Momir MILOJEVIĆ, »Bosna i Hercegovina za vreme prvog svetskog rata«, *Crimen* (Beograd), god IX. (2008.), br. 1, 27-28.

⁷³ Jozo Sunarić, odvjetnik i političar (Grahovik, kod Dolca, 1868. — Sarajevo, 23. II. 1943.). Nakon završetka studija prava u Beču obavljao sudsku vježbu u Travniku, a zatim odvjetnikovao u Banjoj Luci, odakle kao već poznat političar prelazi u Sarajevo. Jedan je od prvaka, a kasnije i predsjednik Hrvatske narodne zajednice (HNZ). Zastup-

ske Narodne Zajednice« i zastupao ideju čistoga Hrvatstva.⁷⁵ U ono doba izricao se je dr. Sunarić kao vatreni pristaša čiste stranke prava.⁷⁶ Izabran u sabor,

nik, a od ožujka 1914. i potpredsjednik bosansko-hercegovačkog Sabora. Pred kraj Prvog svjetskog rata postaje članom Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH. Nakon proglašenja NDH u svibnju 1941. imenovan je doglavnikom ustaškog pokreta, no već iste godine zbog nerazjašnjenih razloga razriješen je te dužnosti. Nakon toga politički je pasivan. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 16.

⁷⁴ Nikola Mandić, odvjetnik i političar (Dolac, 20. 1. 1869. — Zagreb, 1945.). Školovao se u Sarajevu i Beču, a kao odvjetnik od 1899. radio u Sarajevu. U vodstvu HPD-a Trebević, te niza drugih hrvatskih udruga u BiH, suutemeljitelj (1906.) i prvi predsjednik HNZ-a (1908.—1910, s kratkim prekidom u prvoj polovici 1909.). Suutemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatske centralne banke za BiH. Gradski zastupnik te od 1908. donaćelnik Sarajeva, a od 1910. zastupnik u bosansko-hercegovačkom Saboru, njegov potpredsjednik, a od listopada 1912. i predsjednik. Krajem ožujka 1914. imenovan zamjenikom zemaljskog poglavara BiH. Od 1914. zamjenik zemaljskog poglavara BiH. Nakon rata zastupnik u Ustavotvornoj skupštini Kraljevstva SHS, izabran na listi Hrvatske pučke stranke. Glasuje protiv Vidovdanskih ustava te se nakon njegova donošenja povlači iz javnog političkog života. Tijekom NDH državni vijećnik, a od rujna 1943. predsjednik Hrvatske državne vlade. Nakon sloma NDH izručen jugoslavenskim vlastima i na vojnom sudu Jugoslavenske armije 6. VI. 1945. osuđen na smrt. Vrijeme i mjesto smaknuća nisu utvrđeni. Isto, 16.

⁷⁵ Hrvatska narodna zajednica (HNZ) osnovana je 16. 8. 1906. u Dolcu kraj Travnika. Zemaljska vlada je pravila HNZ-a odobrila u studenom 1907., a 21. 2. 1908. u Sarajevu je održana konstituirajuća sjednica Središnjeg odbora HNZ-a, najvišega tijela ove organizacije. Tvrdnjom da je HNZ zastupao ideju »čistoga Hrvatstva« Pilar sugerira da je ova organizacija bila ideološki istovjetna a organizacijski bliska frankovačkim pravašima u banskoj Hrvatskoj. To je samo djelomično točno. Riječ je bila o autohtonoj organizaciji bosansko-hercegovačkih Hrvata, nastaloj zbog promicanja njihovih interesa, a prvenstveno zbog njihove ugroženosti agresivnim srpstvom, zbog čega je bilo potrebno BiH sjediniti s banskom Hrvatskom. U njezinom vodstvu je bilo i izvornih frankovaca ali i izvornih »naprednjaka«, te je ova organizacija težila suradnji sa svim hrvatskim političkim strankama, no u svom se političkom djelovanju »susrela« prvenstveno s frankovačkim pravašima, koji se za razliku od stranaka Hrvatsko-srpske koalicije, nisu odricali Bosne i Hercegovine. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 233.–255. U programskom pogledu ove su se dvije skupine podudarale u zahtjevu za ujedinjenjem BiH s banskom Hrvatskom u okviru Monarhije. Razlike su bile brojnije. Za razliku od frankovaca, koji su negirali postojanje Srba u svim hrvatskim zemljama pa tako i u BiH, (ali i za razliku od nekih srpskih političkih skupina u BiH, koje su negirali postojanje Hrvata u BiH), HNZ je ne samo priznavala postojanje Srba u BiH, nego i težila »podržavati najbolje odnose« s njima. Za razliku od frankovaca, »koji su hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana držali aksiomom«, HNZ je polazila od činjenice da se muslimani ne osjećaju nužno Hrvatima, ali da Hrvati moraju učiniti sve što je moguće da ih se privuče hrvatskoj nacionalno-političkoj ideji. Za razliku od frankovaca, koji su svojim (pravaškim) programom obuhvaćali sve hrvatske zemlje, HNZ je u svojim programskim dokumentima spominjao tek ujedinjenje BiH s banskom Hrvatskom i eventualno Dalmacijom. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 270–271., 304. Do aneksije BiH (1908.) frankovačka stranka je u većoj mjeri podupirala bosansko-hercegovačke političare okupljene oko HNZ-a, a u manjoj mjeri politički krug oko Stadlera, komu su zamjerali da svojom ekskluzivno katoličkom politikom odbija muslimane od hrvatske nacionalne ideje. S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 48, 71, 120–122. Nakon aneksije

ostvario je hrvatsko-muslimanski pakt⁷⁷ i kliknuo tom prilikom u bosanskoj sabornici: »Slomljena je Srbska premoć u Bosni.« Kad je dr. Mandić umio od narodnoga vodstva spretno koraknuti na najviša mjesta u Bosni,⁷⁸ nasliedio ga je gotovo automatski u narodnom vodstvu bosanskih Hrvata dr. Jozo Sunarić.⁷⁹

dolazi do približavanja frankovaca Stadlerovom krugu, na što je utjecalo i koketiranje političara okupljenih u HNZ-u s hrvatskim strankama jugoslavenske orijentacije. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 388-390.

⁷⁶ Ni Sunarić, baš kao ni Pilar, izvorno nije bio pravaš nego je kao i Pilar svoj politički put započeo kao »naprednjak«. U razdoblju od 1908. do 1909., tijekom pokušaja nadbiskupa Stadlera i njegova političkog kruga da ostvare ključan utjecaj nad HNZ-om (a prije Stadlerova osnutka paralelne organizacije, HKU), Sunarić se u svojim političkim ambicijama za čelno mjesto u HNZ-u oslanjao na nadbiskupa Stadlera, koji je u to vrijeme uspio osigurati naklonost frankovačkih pravaša, pa se Sunarić samo utoliko može nazvati »vatretnim pristašom čiste stranke prava«. Već 1910., osiguravši čelni položaj unutar HNZ-a i napustivši oslonac na nadbiskupa Stadlera, Sunarić je prihvatio ideju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 209, 385, 426-427, 519-527.

⁷⁷ Hrvatsko-muslimanski sporazum o saborskoj suradnji (hrvatsko-muslimanski pakt), sklopljen je 31. 3. 1911., pri čemu su se hrvatski zastupnici obvezali podržati zakonsku osnovu o fakultativnom otkupu kmetova, a muslimanski podržati hrvatsku jezičnu osnovu. Ubrzo potom hrvatski zastupnici su u travnju 1911. poduprlj prijedlog zakona o fakultativnom otkupu kmetova, a muslimanski zastupnici su u prosincu 1911. zajedno s hrvatskim zastupnicima prosvjedovali protiv odluke zemaljske vlade da će poduprijeti zahtjev srpskih zastupnika, da se jezik u BiH naziva srpsko-hrvatskim. M. IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 243-246, 249-250. Prema nekim tvrdnjama, muslimanski potpisnici su se ovim sporazumom također »obvezali da ne će smetati državnopravnim aspiracijama Hrvata.« Demantirajući ovu tvrdnju, muslimani su tada naveli, »da je u paktu jedino fiksiran njihov zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine unutar bilo kakvog uređenja Monarhije«. M. GROSS, »Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini«, 49-50. Ovako sročeni demanti, prema mom sudu, nije odbacivao mogućnost ostvarenja bosanske autonomije i unutar hrvatske države. U svakom slučaju ovaj hrvatsko-muslimanski sporazum pokazao se trajnim, te se održao do raspuštanja bosansko-hercegovačkog sabora u veljači 1915.

⁷⁸ Mandić je u listopadu 1912. imenovan za predsjednika bosansko-hercegovačkog Sabora, a u ožujku 1914. zamjenikom zemaljskog poglavara Oskara Potioreka. Međutim, Mandić se već koncem 1910. povukao s položaja predsjednika HNZ-a, na kojem ga je položaju zamijenio Jozo Sunarić. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 529, 553

⁷⁹ Postavlja se pitanje zašto Pilar u ovom pasusu osnatak HNZ-a pomiče na kasniji datum (1908.) te zašto političko djelovanje HNZ-a od tih njegovih početaka, kao i djelovanje Jozе Sunarića od tih početaka pa najkasnije do 1911. (kada je sklopljen hrvatsko-muslimanski pakt), definira kao frankovačko. Da je ovaj Pilarov članak bio namijenjen frankovačkoj javnosti u banskoj Hrvatskoj, on bi zasigurno spomenuo da je HNZ osnovan u kolovozu 1906. u Dolcu kraj Travnika, prilikom proslave HPD-a Vlašić, na kojoj su bili nazočni i frankovački političari. Budući da je, kako je spomenuto u Uvodu, njegov članak, mada objavljen u zagrebačkom listu, bio namijenjen bosansko-hercegovačkoj javnosti, smatram da je spominjanjem kasnijeg datuma htio izaci ususret svomu savezniku, zemaljskom poglavaru Sarkotiću, odnosno da se nije htio razmetati time da je HNZ do studenog 1907., kada je zemaljska vlada BiH odobrila njezina pravila, djelovao mimo *njezinog* dopuštenja. Spominjanjem frankovačke prošlosti HNZ-a i Jozе Su-

Medjutim se doskora čuše glasovi, da dr. Jozo ne dostiže ni u kojemu pogledu svoga darovitijega i spretnijega šuru⁸⁰ dra. Niku. Osobito ona težnja, koja se je samo pokadšto pojavljala kod dra. Mandića, da naime vodi osobnu, a ne narodnu politiku, bila je kod dra. Joze daleko jače izražena. Prema tome bili su i uspjesi hrvatske narodne politike u Bosni sve nepovoljniji.

U tome je buknuo i svjetski rat. Držanje dra. Sunarića postalo je skroz zagonetno. Povukao se sasvim iz javnoga života, prestao dolaziti u hrvatska društva, te osim najužeg kruga svojih pouzdanika nije ni obćio s Hrvatima, nego samo s Nehrvtima. Zlobni jezici govorili su, da dr. Jozo očekuje važne teritorijalne promjene na jugu monarkije, pak da je za to našao za shodno revidirati za vremena svoje stanovište.⁸¹ Kad su medjutim ove teritorijalne promjene uzsledile upravo u obratnom smjeru, nego što se pripisivalo očekivanju dra. Joze, zakrilila je Sarajevom krilatica, da nad drom. Jozom visi »Damoklov mač vojne službe« pak da se on za to mora držati tako pasivno. Medjutim su prošle jedna, dvie, pa i tri godine rata, a očekivane teritorijalne promjene još uvijek nisu uzsledile. Dr. Jozo počeo je svoje skroz pasivno držanje osjećati nesgodnim, po svoj ugled i vodstvo opasnim. Pao mu je dakle upravo kamen sa srдца, kad mu je kao članu bos. herc. saborskog prezideja stigao poziv od jugoslovenskoga kluba, da dodje u Beč i stupi u akciju radi deklaracije od 30. svibnja 1917. Bila je to neprispodobiva prilika, da dr. Jozo stupi opet u svjetlo političke arene kao najodlučniji faktor izmedju Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ovaj se je uspjeh još više produbio, kad je jugoslovenski klub dru. Sunariću i Dimoviću izposlovaio audienciju kod krune.

Medjutim dok je ova akcija zatekla dra. Sunarića nepripravna, u svojim računima prevarena i bez ikakva akciona plana, zatekla je Dimovića tim bolje pripravna. Kao i svi Srbi, Dimović izvrstan je taktičar, obdaren izvanrednim njuhom, kako će najkraćim i najsigurnijim putem doći do vlasti.

Danilu Dimoviću nije izmaklo, da su uspjeh ruske revolucije u martu i aprilu god. 1917. probudili stanovite bojazni u mjerodavnim krugovima u Beču i Pešti, i da se to očitovalo povećanom susretljivošću naprama svim težnja-

narića, barem do 1911., Pilar je htio vlastito djelovanje u HNZ-u prikazati kao frankovačko, te time izaći ususret nadbiskupu Stadleru i njegovom političkom krugu u BiH, koji je važio za odvjetak frankovačke stranke u BiH. Kako je spomenuto u Uvodu, Pilar na drugome mjestu u ovom svom članku spominje da se politički pasivizirao upravo te 1911., nezadovoljan »smjerom hrvatske politike u Bosni«, čime sugerira Stadlerovom krugu da se povukao iz HNZ-a kada je ovaj napustio frankovačka stajališta.

⁸⁰ Sunarić se oženio Mandićevom sestrom Lucom. Isto, 209.

⁸¹ Prema nekim tvrdnjama, Sunarić je tijekom rata bio član stanovitog »revolucionarnog komiteta« koji je u zajednici s nekim srpskim političarima radio na stvaranju jugoslovenske države te je bio u dosluhu, odnosno dodiru s Jugoslovenskim odborom u Londonu. Isto, 674.

ma, koje su išle za demokratizovanjem i parlamentarizovanjem javnoga života u monarkiji. On je dakle odlučio izrabiti ovo razpoloženje u svoje, koli narodno-srbske, toli osobne ciljeve. Stvorio je od prilike sliedeći plan: Razpoloženje mjerodavnih krugova valja izrabiti, da se izposluje saziv bos. herc. sabora. Da se saboru utru putevi, valja izraditi što obsežniju amnestiju. Ova će naravski doći izključivo Srbima u korist. Valja srušiti ljude, koji su sada na vladi u Bosni, neupućeni novajlije biti će u većoj mjeri ovisni o saboru, t. j. može se postići i parlamentarizacija vlade u Bosni i onda eto ti Dimovića i njegovih Srba na vladi i na svrsi svojih želja.⁸²

Dimović nije naravski odao nikome svojih misli. Ali za svakoga, koji sa malo više oštine posmatra tok događaja u Bosni, biti će jasno kao sunce, da je tako i da nije drugačije. Mi ćemo bitne crte ovoga plana naći u čitavom dalnjem razvoju bosanske politike, tako da o našoj tvrdnji neće moći biti dvojbe. Plan međjutim, valja priznati, nije loše zamišljen, i puki je slučaj, da ga je, kako ćemo kasnije vidjeti, Dimović sam pokvario.

Najinteresantnije je, što je Dimović s tim planom hotio postići. Dvoje: htjeo je utući dvie muhe jednim udarcem. Dimovićev plan ima, kako smo već vidjeli, jednu narodno — srbsku i jednu osobnu stranu Dimovićevu.

Narodno — srbska strana: Amnestija za političke zločine doći će izključivo Srbima u korist, Srbi imadu u saboru onako relativnu većinu, a pošto je akcija za sabor vodjena po Srbinu Dimoviću, postat će oni još više odlučnim elementom u saboru. Ako bi uspjela parlamentarizacija vlade, dalo bi se za Srbe postići još daljnjih koristi u osobnim pitanjima. Obsežnom amnestijom još za vrijeme rata bila bi uzdrmana vjera u izpravnost, zakonitost i pravednost dotičnih osuda. Kad bi pako još za rata Srbi došli baš u Bosni na vladu, govorilo

⁸² Budući da je zbog ratnih prilika održavanje novih izbora za bosansko-hercegovački Sabor bilo nerealno, Dimovićev plan je vjerojatno bio sazivanje Sabora u starom sastavu. Međutim, to je bilo zakonski neutemeljeno. Naime, prema bosansko-hercegovačkom Ustavu (čl. 24.) saborski mandat prestajao je smrću ili odricanjem od mandata pojedinog zastupnika, te svršetkom redovnog saborskog razdoblja od pet godina ili izvanredno, ako bi Sabor prije toga bio raspušten. *Gesetz — und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina*, Jg. 1910., Stück II, 22. II. 1910., 25. Što se tiče starog sazivanja bosansko-hercegovačkog Sabora, izabranog 1910., a raspuštenog 1915., ove 1917. postojale su obje posljednje ustavne pretpostavke za prestanak mandata starih zastupnika. Kako je navedeno u Uvodu, jedno od stajališta, koje je (na taktičkoj razini) povezivalo Pilara i zemaljskog poglavara Sarkotića, bilo je protivljenje sazivanju bosansko-hercegovačkog Sabora. Obojica su se naime pribojavali odluka koje bi mogao donijeti stari saziv sabora, »u međuvremenu omamljen jugoslavenskom ideologijom«, pri čemu se Pilar formalno, kako ga se ne bi moglo nazvati režimskim čovjekom, a znajući da to nije realno, slagao s mogućnošću provedbe novih izbora. S druge strane Sarkotić je razmišljao o organiziranju »nekakvog surogata sabora«, čime je htio odgovoriti na zahtjeve za povratkom ustavnosti a istovremeno ne popustiti pred zahtjevima jugoslavenskih krugova. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 695, 699.

bi to za podpunu nedužnost Srba, i bio bi postignut utisak, da je monarhija bez ikakva temelja i dubljega razloga započela rat baš radi bosanskih događaja. Srbi bi bili izvanredno ojačani i većina neugodnih posljedica rata za njih (bi bila-op. ur.) uklonjena.

Osobna strana: ovim izvanrednim uspjesima imao bi se Dimović prikazati bosanskim Srbima kao njihov spasitelj i kao absolutno pretežan političar. To bi imalo djelovati onamo, da bos. Srbi priznaju Dimovića svojim vodjom. Pošto je ali u tom pogledu Dimović — poznavajući tvrdokornost bos. Srba — prilično skeptičan, kušao je izigrati još dvie karte. Nastojao je od dužeg vremena, da utvrdi svoju situaciju, zadobiti što veći upliv na hrvatsko-srbsku koaliciju u Zagrebu,⁸³ a zatim preko dra. Sunarića i na bos. herc. Hrvate. Oboje mu je temeljito uspjelo.

U posljednje vrijeme putuje Dimović vrlo često u Zagreb i traži doticaja sa članovima koalicije. Zadnja dva mjeseca boravi u obće u Zagrebu, pri čemu mu dolazi u korist, što mu je supruga Zagrebčanka. Po koalicijskim novinama daje si pisati hvalospjeve, risati na prvom mjestu svoje portrete, u kojima se on prikazuje personifikacija hrvatsko-srbskoga narodnoga jedinstva, jer on vrući Srbin ima Hrvaticu za ženu itd. Glasovitu Hreljanovićevu⁸⁴ interpelaciju u budimpeštanskom saboru⁸⁵ jest, po vlastitom priznanju, upravo Dimo-

⁸³ Dimović je čvrste veze s Koalicijom ostvario još prije rata, najkasnije od 1913. M. IMA-MOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 256-257; M. GROSS, »Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini«, 63. Kako smo naveli, Dimović je još kao student u Zagrebu, koncem 19. stoljeća, sudjelovao u radu ujedinjene hrvatsko-srpske omladine i surađivao u almanahu *Narodna misao*, oko kojeg su se skupljali buduće vođe Hrvatsko-srpske koalicije Svetožar Pribićević, Ivan Lorković, Jovan Banjanin, Lav Mazzura i dr.

⁸⁴ Guido Hreljanović, političar i intendant (Verona, 1860. — Crikvenica, 20. XI. 1935.). Brat libretista i skladatelja Vuka. Završivši studij prava u Zagrebu, bio je vojni sudac kod hrvatskog domobranstva. Nakon umirovljenja u činu pukovnika auditora bavio se politikom i u prosincu 1913. bio izabran za zastupnika Senja u Hrvatskom saboru. Kao član hrvatske delegacije na zajedničkom saboru u Budimpešti branio je hrvatske interese protiv mađarskih pretenzija. Godine 1918. postavljen za intendanta hrvatskoga kazališta u Zagrebu. Na dužnosti intendanta, koju je obavljao od 3. I. 1918. do 17. II. 1920, ograničio se na vođenje administrativno-organizacijskih poslova. Godine 1930. odlazi iz Zagreba i najprije boravi u Senju, ali se zbog zdravstvenih razloga preselio u Crikvenicu. »Hreljanović, Guido«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5., Zagreb, 2002., 709.

⁸⁵ Na temelju podataka dobivenih od Sunarića i Dimovića, prvo je u prvoj polovici srpnja 1917. interpelaciju o teroru nad srpskim stanovništvom i katastrofalnim posljedicama neustavnog stanja u BiH podnio predsjednik Jugoslavenkog kluba u Carevinskom vijeću, Antun Korošec, a zatim je u drugoj polovici srpnja iste godine sličnu interpelaciju, koju je navodno sastavio sam Dimović, podnio Hreljanović u ugarsko-hrvatskom Saboru. Početkom kolovoza 1917. na te je interpelacije odgovorio zemaljski poglavar BiH S. Sarkotić u razgovoru za *Bosnische Post*. U banskoj Hrvatskoj su uz navedene interpelacije stala osobito glasila Hrvatskog katoličkog seniorata i Starčevićeve stranke prava (milinovaca), a uz Sarkotićev odgovor stalo je glasilo (frankovačke) Stranke pra-

vić sastavio. Nu u tom leži, kako ćemo kasnije vidjeti njegova najveća pogreška, jer je s time upropastio čitavi svoj fino smišljeni plan.

Izvanredno zanimivo je kapitno⁸⁶ zbliženje dra. Sunarića i Dimovića, koje pada u početak rata. Dr. Sunarić tražio je god. 1913.—1914. za jedan konzorcij jednu šumu, pri čemu bi se dao napraviti dobar posao. Nu već Bilinski,⁸⁷ koji u politici nije bio osobito osjetljiv, nije našao za shodno ovome zahtjevu udovoljiti. Kad je 1914. došao zaj. ministar Koerber,⁸⁸ bagatelizirao je bos. herc. sabor, pa navodno i dra. Sunarića. Izgledi na krasni šumski posao padoše s temelja u vodu. Dr. Sunarić odlučio dati bosanskoj vladi osjetiti svoju zlovolju i uhvati za to prvu priliku. Kad je u proljeće 1915. došao na red ponovni izbor za predsjednika bos. herc. odvjetničke komore, pokupi dr. Sunarić pomoću svih Hrvata, odvjetnika po provinciji u Bosni i dade proti njihovoj volji sve glasaove za Dimovića, koji bi time proturan za predsjednika odvjetničke komore. Kod toga smetnuo je dr. Sunarić sasma s uma, da je baš Dimović kod predjašnjega izbora god. 1912. odlučio protiv hrvatskoga kandidata za predsjedništvo dra. Pilara, dajući glasove svojih Srba radije njemačkom židovu dru. Rotkop-

va. Hrvoje MALČIĆ, Mislav GABELICA, «Spašavanje gladne djece iz Bosne i Hercegovine u vrijeme Prvog svjetskog rata», *ZR Fra Didak Buntić — čovjek i djelo*, Zagreb, 2009., 240-243.

⁸⁶ Da li »kapitalno«?

⁸⁷ Leon Biliński, austrougarski i poljski ekonomist i političar (Zaleszczyki, 15. VI. 1846. — Beč, 14. VI. 1923.). Na Sveučilištu u Lavovu profesor od 1871. i rektor 1878.—79. U Carevinskom vijeću predsjedao je Poljskim kolom, zastupničkim klubom poljskih zastupnika, 1910.—12. i 1915.—17. Bio je ministar financija Austrije 1895.—97. i 1909.—11., Austro-Ugarske 1912.—15. i Poljske 1919. te predsjednik Vrhovnoga nacionalnog vijeća Poljske. Kao zajednički austrougarski ministar financija voditelj je vrhovne uprave nad BiH, gdje je proveo reorganizaciju te stvarnu vlast prenio na vojnog zapovjednika. Zauzimao se za rat protiv Srbije (1914.). Napisao *Uspomene i dokumente* (*Wspomnienia i dokumenty*, I—II, 1924.—25.). Biliński, Leon. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 23. lipnja 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7643>>. O tomu kako je Bosna i Hercegovina nakon austrougarske okupacije došla pod upravu zajedničkog (austrougarskog) ministarstva financija, o odnosu bosansko-hercegovačke vlade prema zajedničkom ministarstvu financija, te popis svih zajedničkih ministara financija i zemaljskih poglavara BiH, s preciznim nadnevkom njihova obnašanja tih dužnosti, vidi u: T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 162.-165.

⁸⁸ Ernst von Koerber, austrougarski političar, (Trient, 6. XI. 1850. — Baden, 5. 3. 1919.). Od 1900. do 1904. kao ministar unutrašnjih poslova austrijskog dijela Monarhije predsjednik je vlade toga dijela Monarhije. Od veljače 1915. do listopada 1916. zajednički, austrougarski ministar financija, a time i voditelj vrhovne uprave nad BiH. «Koerber, Ernst von», *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Pristupljeno 23. lipnja 2021. https://www.biographien.ac.at/oebL_Koerber_Ernst_1850_1919.xml.; T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 163. Dakle, Koerber je na položaj zajedničkog ministra financija stupio 1915., a ne 1914. kako navodi Pilar.

fu,⁸⁹ koji time pobiedi jednim ciglim glasom većine proti hrvatskomu kandidatu dru. Pilaru.

Bosanska je doduše vlada parirala taj šamar i uništila izbor Dimovića, te dala izabrati predsjednikom dra. Mazzi-ja.⁹⁰ Nu Dimović je sada znao s kim ima posla. Stao je sve revnije obigravati dra. Sunarića, a kad je počela akcija njih dvojice za reaktiviranje bos. herc. sabora, bila je javna tajna u Sarajevu, da je spremni Dimović potegnulo za sobom nespremnoga dra. Sunarića i da posljednji stoji podpuno pod političkim uplivom Dimovićevim.

Dimović je mogao sada prama svojim tvrdokornim bosanskim Srbima izigrati još dva adouta: mogao se je pozivati na svoj stečeni upliv na hrvatsko-srbsku koaliciju i na bosanske Hrvate i na jugoslavenski klub u Beču i prikazivati se najuplivičnijim političarom na »slavenskom« jugu monarkije. Osobito jednim nadao se Dimović slomiti otpor svojih bosanskih Srba. Samostalna politika, koju je Hrvatska Narodna Zajednica vodila izključivo u korist bosanskih Hrvata, bila je odavna trn u oku bosanskim Srbima. Svi dosadašnji pokušaji, da Hrvate zapregnu pred kola srbskih interesa ostadoše bez uspjeha. Sad je pako baš Dimoviću uspjelo, da preko dr. Sunarića dobije Hrvate pod svoj upliv.

Govorilo se u sav glas po Sarajevu, da se Dimović u Beču gerira⁹¹ kao vodja Srba i Hrvata.

II.

Vancaš i dr. Pilar⁹²

Kad su polovicom srpnja 1917. počele Sarajevom odzvanjati viesti o akciji dra. Sunarića i Dimovića u Beču, pak se povrh toga pročulo da se Dimović u Beču prikazuje vodjom Hrvata i Srba, ne će se nitko začuditi, da je veliki dio Hrvata sa zebljom izgledao uspjehe toga rada za bos. hercegovačke Hrvate.

⁸⁹ Njemački židov Moritz Rothkopf (Mavro Rotkopf), sarajevski odvjetnik, u kojega je Pilar na početku svoje profesionalne karijere radio kao odvjetnički perovođa. Godine 1912. s jednim glasom više od Pilara izabran za predsjednika Odvjetničke komore u Sarajevu (ovdje: bosansko-hercegovačke odvjetničke komore), što mu je jamčilo položaj virilnog zastupnika u bosansko-hercegovačkom Saboru. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 57. 63.

⁹⁰ Odvjetnik Dominik Mazzi, u bosanski Sabor izabran u svibnju 1910. na listi Hrvatske narodne zajednice, u II. kuriji mostarskog okruga. Od listopada 1911. jedan je od predstavnika HNZ-a u Vrhovnoj upravi Stranke prava za sve hrvatske zemlje, krovne pravaške organizacije, koja je okupljala predstavnike pravaških stranaka iz svih hrvatskih zemalja te slovenske kršćanske socijale. Od 1913. predsjednik mostarskog okružnog odbora HNZ-a. Isto, 505, 508, 543-544, 552. Nakon rata preselio se u Dalmaciju, gdje je 1920. izabran u Ustavotvornu skupštinu na listi Hrvatske pučke stranke. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 156.

⁹¹ Od lat. »gerere«: praviti se, vladati se, predstavljati se kao...

⁹² Ovaj dio članka objavljen je u: *Hrvatska*, 3. listopada 1917., br. 1846, 1.

Pod tim vidom održan je u Sarajevu dne 18. srpnja 1917. sastanak najvidjenijih tamošnjih Hrvata. Tom prilikom izbila su vidljivo dva oprečna shvaćanja u pogledu državopravnoga pitanja Bosne i Hercegovine. Veći dio zagovarao je rješenje u širem okviru, naime u smislu deklaracije jugoslavenskoga kluba u Beču od 30. svibnja 1917., manji pako dio vidio je u širem okviru znatne opasnosti po Hrvate i zagovarao rješenje u užem okviru, naime samo sjedinjenje Bosne i Hercegovine sa Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom.⁹³ Nu zaključci tom prilikom nisu nikakvi stvarani.

Ovo obće razpoloženje proti Sunarić — Dimovićeve akcije, koje je našlo izraza i u nekim novinskim člancima, još se povećalo, kad se Sunarić iza svojega povratka iz Beča zavio u tajinstvenu šutnju.

Ovo obće razpoloženje dielio je i siedi nadbiskupniiskup Stadler.⁹⁴ On se je stavio na stanovište, da je čas preozbiljan i preodsudan, da bi čovjek smio prepustiti sliepom povjerenju u jednu osobu, da ona odlučuje narodnom sudbinom i možda jednostrano informira krunu. Visoka starost još uvijek nije slomila u njegega snagu inicijative, i zato odluči on kao pravi tajni savjetnik Njeg. Veličanstva,⁹⁵ da izvesti krunu. Polazio je kod toga sa stanovišta, da su momenti tako važni i odsudni, da je daljnja i iscrpiva informacija krune neobhodno nuždna. Ako su dr. Sunarić i Dimović izpravno informirali krunu, da će dvostruka, istovjetna informacija probuditi u narodnom interesu utisak, ako možda nisu u svim točkama izpravno izviestili, da se to izpravi, dotično nadopuni.

⁹³ Dakle ne i Istre. O tomu u Uvodu.

⁹⁴ Josip Stadler, hrvatski teolog, filozof i političar (Slavonski Brod, 24. I. 1843. — Sarajevo, 8. XII. 1918.). Filozofiju i teologiju studirao na papinskom sveučilištu Gregoriana u Rimu, za svećenika zaređen 1868. Od 1870. nadstojnik (prefekt) u Nadbiskupijsko-me bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu, od 1874. profesor na zagrebačkom Katoličkom-me bogoslovnom fakultetu. Godine 1881. bio je imenovan prvim vrhbosanskim (sarajevskim) nadbiskupom. Po dolasku u BiH pokrenuo službeni nadbiskupijski list *Srce Isusovo* (od 1893. *Vrhbosna*) te izgradio sveukupnu crkvenu infrastrukturu za redovitu hijerarhiju u BiH (gimnaziju, bogosloviju, katedralnu crkvu i dr.). Dolazi u sukob s franjevcima zbog raspodjele župa, a kasnije se i politički sukobljava s njima i svjetovnom inteligencijom. Nasuprot Hrvatskoj narodnoj zajednici (1906.), osniva Hrvatsku katoličku udrugu (1910.). Kao političar bio je pravaško (frankovački) orijentiran. Politički povezan sa Starčevićevom hrvatskom strankom prava (Strankom prava) u Zagrebu, austrijskim kršćanskim socijalima te tzv. velikoaustrijskim krugom okupljenim oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. Zoran GRIJAK, »Stadler, Josip«, *ZR Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 835-836. Najbolji i najiscrpniji izvor za pregled Stadlerove političke djelatnosti ovdje je već mnogo puta citirana monografija Zorana GRIJAKA, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.

⁹⁵ U ranije doba tajni savjetnici bili su članovi dvorskog Tajnog vijeća (Der Geheime Rat), vladarevog savjetodavnog organa, koji su činili vrhovni dvorski dostojanstvenici. Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527. — 1945.)*, Zagreb, 1969., 26.

Neima dvojbe, da je stanovište siedoga nadbiskupa bilo skroz izpravno i patriotično.

Izprva bavio se je Stadler mišlju da sam ide u audienciju. Pošto mu to pako radi visoke starosti i nestalna zdravlja nije bilo moguće, odluči zamoliti audienciju za dva muža svoga povjerenja. Izbor pade na njegova pouzdanika, gradjevnog nadsavjetnika Josipa pl. Vancaša⁹⁶ i na odvjetnika dra. Ivu Pilara iz Tuzle, sada nadporučnika-auditora u Sarajevu. Stadler zamolio je za audienciju i za nekoliko dana ju i dobio.

Izbor Josipa pl. Vancaša bio je tako prirodan, da se ništa drugo nije moglo ni očekivati. Vancaš bio je mnogogodišnji osobni pouzdanik i politički prijatelj siedoga nadbiskupa.⁹⁷ Izbor dra. Pilara presenetio je javno mnijenje, jer je bilo poznato, da dr. Pilar nije politički istomišljenik nadbiskupov.⁹⁸ Pošto si javno mnijenje nije znalo dati računa, nastao je cيلي niz legenda o tome. Baš s toga dao sam si truda, da ustanovim pravo stanje stvari.

⁹⁶ Josip Vancaš, hrvatski arhitekt (Sopron, Mađarska, 22. III. 1859. — Zagreb, 15. XII. 1932.). U Beču 1881. završio Visoku tehničku školu, studirao na Umjetničkoj akademiji (1882.—84.), potom radio u atelijeru »Fellner i Helmer« i kod F. Schmidta. Djelovao u Sarajevu kao vladin arhitekt 1884.—90., do 1921. vodio vlastiti atelijer u Zagrebu. »Vancaš, Josip«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24. lipnja 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63818>>.

⁹⁷ Vancaš je s nadbiskupom Stadlerom ostvario dugogodišnju profesionalnu suradnju, te su ih vezali i prijateljski odnosi. O tomu vidi: Jelena BOŽIĆ, »Novi prilog životopisu Josipa pl. Vancaša (1859.—1932.): obiteljski temelji, uzori i poticaji društvenog i kulturnog djelovanja«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, god. 62/2020., 299. Budući da se u vrijeme Vancaševog angažmana u Stadlerovom političkom krugu za Vancaša tvrdilo da »nikad nije bio starčevićanac«, moguće je da su upravo prijateljski odnosi sa Stadlerom motivirali Vancaša da se politički angažira uz bok svoga prijatelja. U svakom slučaju Vancaš je 1910. izabran za predsjednika Stadlerove Hrvatske katoličke udruge, na čijoj je listi izabran u bosanski Sabor, a 1911. je kao jedan od predstavnika HKU-a ušao u Vrhovnu upravu Stranke prava za sve hrvatske zemlje. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 467, 485, 508, 544.

⁹⁸ U jeku sukoba nadbiskupa Stadlera (HKU) s vodstvom HNZ-a oko prvenstva među bosansko-hercegovačkim Hrvatima (1910.), a koji se sukob prvenstveno vodio na svjetonazorskom polju: treba li politička organizacija bosansko-hercegovačkih Hrvata biti utemeljena na vjerskom, katoličkom načelu ili ne, Stadlerov krug je upravo Pilara prepoznao kao glavnog ideologa HNZ-a te perjanicu navodno protuvjerskog duha ove organizacije. U polemici sa Stadlerom i njegovim krugom, Pilar se potom u seriji članaka pod naslovom »Nadbiskup Stadler i Hrvatska Nar. Zajednica«, oštro obračunao s političkim kvalitetama nadbiskupa Stadlera i njegova kruga, te s njihovim vjerskim svjetonazorom u politici, kao štetnim po hrvatski narod u BiH. Isto, 485-501. Kako je u Uvodu navedeno, ovdje navedena Pilarova tvrdnja jedan je od ozbiljnih argumenata zaključku, da Pilar nakon distanciranja od HNZ-a (1911.) nije pristupio Stadlerovom krugu, nego da se politički pasivizirao do početka rata, te da je ozbiljniji vid suradnje sa Stadlerom počeo ostvarivati tek od 1916., ne postajući time i »političkim istomišljenikom nadbiskupovim«.

Dr. Pilar je god. 1908.—1910. bio vrlo vidljiv u bosanskoj politici. Osobito kod uvadjanja ustavnosti i prvoga izbora u bos. hercegovački sabor radio je iz petnih žila, agitirao, putovao, pisao članke i brošure, koje su se u ono doba mnogo čitale.⁹⁹ Nije ali htjeo primiti ponovno mu nudjenoga mandata u sabor, dapače niti predsjedništva Hrvatske Narodne Zajednice, kojoj je sam izradio statute i program, te najviše radio oko njezine organizacije. Od 1911. nestaje ga u tišini njegove odvjetničke pisarne u Tuzli. Ljudi koji mu blizu stoje, govorili su, da nije bio sporazuman sa smjerom hrvatske politike u Bosni i da je predivio njezin neuspjeh.¹⁰⁰ Ipak je dr. Pilar, koji je poznat sa svoje marljivosti kao i otac mu,¹⁰¹ živo dalje radio, osobito znanstveno i literarno. Pripisuje mu se jedna uspjela brošura iz god. 1915.¹⁰² Ovaj tihi rad nije izmakao nadbiskupu Stadleru, dapače naišao na njegovo odobravanje i pouzdano mi je poznato, da je nadbiskupov tajnik Msgr. Cankar¹⁰³ u jesen 1916. potražio dra. Pilara u Tuz-

⁹⁹ Uoči izbora za bosansko-hercegovački Sabor (1910.) izašla je Pilarova brošura *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, u kojoj su bili skupljeni njegovi istoimeni, navedeni članci, u kojima je iste godine polemizirao sa Stadlerom i njegovim krugom.

¹⁰⁰ O mogućim razlozima Pilarova političkog pasiviziranja vidi u Uvodu.

¹⁰¹ Gjuro Pilar, hrvatski geolog i paleontolog (Brod na Savi, 22. IV. 1846. — Zagreb, 19. V. 1893.). Studirao na Fakultetu prirodnih znanosti u Bruxellesu, gdje je doktorirao 1868., a naslov docenta stekao godinu poslije. Godine 1875. postao je redoviti profesor na Sveučilištu u Zagrebu, redoviti član JAZU-a te ravnatelj Mineraloško-geološkog odjela Naravoslovnoga muzeja u Zagrebu. Dvaput je bio dekan Mudroslovnoga fakulteta u Zagrebu (1879.—80. i 1890.—91.), a rektor Sveučilišta u Zagrebu 1884./85. Pilar je 1874. bio suosnivač Hrvatskoga planinarskog društva, a 1885. i Hrvatskoga naravoslovnog društva i njegov prvi dopredsjednik. Na Sveučilištu je predavao mineralogiju, petrografiju, geologiju, paleontologiju, neko vrijeme i astronomiju (1886.—87. i 1890.—91.). »Pilar, Gjuro«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24. lipnja 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48232>>.

¹⁰² Riječ je o raspravi *Svjetski rat i Hrvati. Pokušaj orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, koju je Pilar pod pseudonimom Dr. Juričić uz mjestimične cenzorske intervencije objavio u Zagrebu, u ožujku 1915., a u drugom, cjelovitom izdanju 1917. Cenzurirana mjesta odnosila su se na Pilarovu ocjenu talijanskog držanja prema Monarhiji, što je u vrijeme objavljivanja prvog izdanja vlastima bilo zazorno zbog njihove nade da Italija ipak neće stupiti u rat. U ovoj raspravi Pilar, polazeći od vjerojatnosti pobjede Središnjih sila u ratu i opstanka Monarhije, razmatra što bi Hrvati trebali učiniti kako bi nakon rata poboljšali svoj položaj unutar Monarhije. T. JONJIC, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 576–589.

¹⁰³ Karlo Cankar, svećenik i političar (Vrhnica, Slovenija, 14. X. 1877. — Ljubljana, 1953.). Studirao teologiju u Ljubljani i Sarajevu. Godine 1903. zaređen za svećenika. Bio je tajnik nadbiskupa Stadlera te tajnik budućeg (nad)biskupa Šarića, u vrijeme dok je ovaj nakon Stadlerove smrti (1918.) obavljao dužnost kapitularnog vikara. Član Hrvatskoga katoličkog seniorata. Uređivao je *Hrvatski dnevnik*, a poslije i katolički tjednik *Nedjelja* u Sarajevu. Od 1923. kanonik vrhbosanskog kaptola. Zbog političkih razloga 1929. se povukao s kanoničke službe na mjesto župnika u Lukavcu. Duhovnik sestrama »Služavke Malog Isusa« u sarajevskom sirotištu »Egipat«. Kada su komunističke vlas-

li i ondje nekoliko dana boravio. Iza toga sledilo je osobno zbliženje ovih dva-ju negdašnjih protivnika i nakon toga, držao je nadbiskup, da je uglađeni, teoretski i praktički vrlo spremni dr. Pilar podesan tumač narodnih interesa pred krunom. Konačno mi se čini, kanda je nadbiskup Stadler htio izbjegnuti utisku, da je njegova akcija stranačke prirode i da želi oživjeti staru opreku između »Udruge« i »Zajednice«. Baš zato izabrao je Zajedničara, a inače izvan stranaka stojećega dra. Pilara za pouzdanika.

Osobito me je zanimalo, kakovu su misiju imali Vancaš i dr. Pilar od svojega vlastodavca. Iz ponovnih intervjua pl. Vancaša (»Hrvatska« od 23. VIII. i »Hrvatski Dnevnik« od 31. VIII. 1917.) pa i iz razgovora sa obojicom mogao sam ustanoviti sljedeće. Imali su kruni podastrieti promemorij, koji je nadbiskup Stadler sastavio,¹⁰⁴ i koji su mi obojica označili izvrstnim i vrlo patriotskim. Imali su nadalje krunu objektivno izvijestiti o stanju u zemlji i zagovarati rješenje hrvatskoga pitanja. Podrobnih im uputa nadbiskup nije davao niti im u ikojem pogledu vezao ruke. Među značajke nadbiskupa Stadlera spada, da ima potpuno povjerenje u one, kojima vjeruje.

Najviše me je zanimalo, kakovo su stanovište spomenuta dvojica zauzimala u pogledu rješenja hrvatskoga pitanja. Mogao sam saznati sljedeće. Nadbiskup Stadler tražio je u svom promemoriju u prvom redu rješenje u širem okviru, po formuli jugoslavenskog kluba,¹⁰⁵ a ako ovo ne bi bilo moguće, u užem okviru.¹⁰⁶ Prama tome podijelili su si Vancaš i dr. Pilar uloge. Vancaš za-

ti sirotište nacionalizirale, Cankar 1947. odlazi u Ljubljanu u tamošnji franjevački samostan. Zlatko MATIJEVIĆ, »Cankar, Karlo«, ZR *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 799-800. Karlov stariji brat bio je slovenski književnik i jedan od prvaka slovenske Socijal-demokratske stranke, Ivan Cankar. Njihov bratić bio je Izidor Cankar, jedan od prvaka Slovenske pučke stranke. Mato ZOVKIĆ, »Karlo Cankar, Slovenac svećenik u Bosni (1877.—1933.)«, *Vrhbosnensia*, god 24. (2020.), br. 1, 59-101.

¹⁰⁴ Riječ je spisu *Denkschrift über die südslavische Frage* (Spomenica o južnoslavenskom pitanju), datiranom 28. srpnja 1917., u historiografiji poznatom kao »Stadlerova spomenica«, iako ju je sastavio Ivo Pilar, ali u »Stadlerovom duhu«. Spomenica je vladarevoj dvorskoj kancelariji predana 13. kolovoza 1917., a Pilar i Vancaš obrazložili su je u audijenciji kod vladara 17. kolovoza 1917. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 677-688. Njemački tekst Spomenice objavio je Zlatko MATIJEVIĆ, »Tri dokumenta iz godina 1917. i 1918.«, *Godišnjak Pilar*, god 2. (2002.), sv. 2., 190-196.

¹⁰⁵ U »širem okviru« u ovom je spisu traženo ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, BiH, Istre, Kranjske, južne Štajerske (do Drave), Goričke, Gradiške i eventualno Trsta, u »jedinstveno upravno područje« s »najširom autonomijom, ograničenom jedino sigurnosti države kao cjelinom«. Za razliku od Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba, ovo ujedinjenje u »širem okviru« ne bi se provelo i na temelju načela hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva, nego »u hrvatskom smislu«, pri čemu bi trebalo biti osigurano da Hrvati budu »vodeći politički sloj u toj novoj tvorevini«, dakle isključivo na temelju načela hrvatskoga državnog prava.

¹⁰⁶ U »užem okviru« u ovom je spisu traženo ujedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i BiH u »jedinstveno upravno područje«, dakako također u »hrvatskom smislu« i s is-

govarao je pred krunom sjedinjenje po formuli jugoslavenskog kluba, a dr. Pilar u užem okviru, na čisto hrvatskom temelju. Na poziv krune predložio je dr. Pilar svoj promemorij, koji je već prije poldruge godine izradio te u kome traži sjedinjenje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Istarskih otoka,¹⁰⁷ u jedno podpuno autonomno tijelo.¹⁰⁸

Svoje stanovište obrazložio mi je dr. Pilar ovako: »Ja ne vjerujem u mogućnost ostvarenja formule jugoslavenskoga kluba. Ona se mora razbiti na odporu združenih Mađjara i Niemaca, te u svojim posljedicama mora samo ojačati dualizam. Držim najvećom naivnošću računati na pomoć izvanjih upli-

tim stupnjem autonomije kao i u upravno područje u »širem okviru«, koje bi se upravno područje u optimalnom rješenju stvorilo kao zasebno područje izvan obiju polovica Monarhije, ali na koje bi obje polovice Monarhije imale određen, paritetan utjecaj. Dakle, ova Stadlerova *Spomenica* zalagala se i u svom širem i u užem »okviru« za rješenje hrvatskoga pitanja unutar austrougarskog kondominija.

¹⁰⁷ Otoci Krk, Cres i Lošinj.

¹⁰⁸ Riječ je o posebnom Pilarovom spisu, njegovoj *Promemoriji* (*Promemoria über die Lösung der südslavischen Frage*), koji je Pilar u bitnomu sastavio još u ožujku 1916., zatim ga uz neznatne izmjene u ožujku ili u travnju 1917. inkorporirao u rukopis svoga *Južnoslavenskog pitanja*, te ga na koncu, uz dodavanje uvoda i uz male izmjene 17. kolovoza 1917. predao vladaru. U ovom se spisu pitanje razrađuje »uži okvir« rješenja hrvatskog pitanja iz tzv. Stadlerove spomenice, koju je također sastavio Pilar. O sadržaju *Promemorije* vidi u Uvodu. Njezin izvorni, njemački tekst vidi u: Zoran GRIJAK, »Dva dokumenta iz godine 1917.«, *Godišnjak Pilar*, sv. 2., 178-184. Ne znajući pravi tekst »Stadlerove spomenice« i pogrešno pretpostavljajući da je taj tekst, a ne tekst Pilarove *Promemorije* uvršten u Pilarovo *Južnoslavensko pitanje*, Zoran Grijak smatra da su ta dva dokumenta, »Stadlerova spomenica« i Pilarova *Promemorija*, »gotovo identična«, iz čega izvodi zaključak da je nadbiskup Stadler već u to vrijeme (srpanj-kolovoz 1917.) proniknuo u pravi smisao Svibanjske deklaracije i odbacio je. Z. GRIJAK, »O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava«, 225. O tomu vidi: T. JONJIĆ, *Ivo Pilar kao politički ideolog*, doktorski rad, Zagreb, 2015., 946-949. Međutim, kako se vidi, »gotovo identičnima« bi se, što se sadržaja tiče, mogli nazvati samo dio »Stadlerove spomenice«, njezin »uži okvir« i Pilarova *Promemorija*. »Širi okvir« »Stadlerove spomenice« prema opsegu je, a i time što za razliku od pravaškog programa slovenske zemlje (uz iznimku Trsta) bez ikakve ograde smješta u hrvatski državni okvir, sličniji Svibanjskoj deklaraciji. Od nje se razlikuje po tome što ove zemlje zahtijeva isključivo na temelju hrvatskoga državnog prava a ne i na temelju hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva. Sam Pilar u nastavku ovog pasusa svoga članka izričito govori da je on pred vladarom zagovarao »uži okvir«, sadržan i u njegovoj *Promemoriji*, a Vancas »sjedinenje po formuli jugoslavenskog kluba« odnosno »širi okvir« »Stadlerove spomenice«. Dakle, ovaj dio Pilarovog članka potvrđuje ocjenu Tomislava Jonjića da Stadler u to vrijeme još nije proniknuo u prave domete Svibanjske deklaracije, koju je shvaćao kao inačicu pravaškog programa. Budući da je pravi autor »Stadlerove spomenice«, kako smo naveli Ivo Pilar, prije bi se moglo postaviti pitanje, je li u to vrijeme i Ivo Pilar bio načistu s pravim dometima Deklaracije, ili je smatrao da bi se ona mogla iskoristiti u hrvatskom interesu. U svakom slučaju time što je izradio alternativni državnopravni program, iza kojeg je osobno stao, pokazuje da je gajio ozbiljne sumnje u pravi smisao Deklaracije.

va.¹⁰⁹ Ako ovi uplivi toliko ojačaju, da monarkiju u obće na nešto prisile, tada oni ne će djelovati u smislu formule jugoslavenskoga kluba, nego u smislu Pašićeve formule.¹¹⁰ Jer ne treba zaboraviti, da su se samo Srbi i Talijani borili za ententu, dočim Hrvati i Slovenci za centralne vlasti. Konačno, što je najvažnije, forsiranje formule jugoslavenskoga kluba tiska hrvatsko pitanje smjerom rješenja u okviru krune sv. Stjepana,¹¹¹ i time počima razvitak sasvim identičan kao god. 1861.—1867.¹¹² Smatrao sam dakle, da je u hrvatskom narodnom interesu, da se mjerodavni faktori upozore, da imade još jedno moguće rješenje i da se time metne još jedno gvozdje u vatru, da ga možemo vrućim kova-

¹⁰⁹ Odnosno, sila Antante.

¹¹⁰ Riječ je o tzv. Krfskoj deklaraciji iz srpnja 1917., dokumentu koji su potpisali predsjednik Jugoslavenskog odbora Ante Trumbić i predsjednik srbijanske vlade Nikola Pašić, a kojim su se potpisnici dogovorili o stvaranju jedinstvene jugoslavenske države na čelu s dinastijom Karadorđevića, koja bi okupila sav jedinstveni, troimeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca. Tekst Krfske deklaracije vidi u: B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.—1984.*, 51–53.

¹¹¹ Kruna sv. Stjepana bila je simbol državnog zajedništva zemalja Krune sv. Stjepana, koje su prema Austro-ugarskoj nagodbi (1867.) činile ugarsku polovicu Monarhije, suverenu državu u realnoj uniji sa Zemljama zastupanima u Carevinskom vijeću. Zemlje Krune sv. Stjepana su prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) bile sastavljene od Kraljevine Ugarske sjedinjene s Erdeljem, Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te Rijeke i riječkog kotara kao *sacrum separatum* zemalja Krune sv. Stjepana. O značenju Krune, njezinom čuvanju i krunidbenom obredu, vidi: Ladislav HEKA, *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*, Zagreb, 2019., 56–61.

¹¹² Nejasno. Pišući o hrvatskoj politici u razdoblju od 1861. do 1867. Pilar u *Južnoslavenskom pitanju* navodi da su Hrvati propustili priliku riješiti svoje pitanje, pri čemu vjerojatno misli na teritorijalno ujedinjenje banske Hrvatske s Dalmacijom i Vojnom krajinom, još na saboru održanom 1861., kada su zbog loših iskustava iz prethodnog, apsolutističkog doba, odbili ponudu da »Hrvatska bude s devet zastupnika zastupana u središnjem bečkom saboru«. »Zalud«, piše Pilar, »opominjahu ponajbolji narodni krugovi«, pri čemu Pilar očito cilja na krug oko Ivana Mažuranića, »neka se prema Austriji ne stane na stajalište tvrdokorne nesuradnje«. »Pozivu u Beč ne odazva se nitko«, što »bijaše pobjeda misli unije s Mađarima«, te je »razvoj prilika morao nakon zauzimanja netom spomenutog stajališta krenuti u ovom pravcu«, odnosno prema dualizmu. Tek kasnije, kada je pitanje dualizma već bilo riješeno (1867.) i kada su krenuli pregovori između Hrvatske i Ugarske oko njihovih međusobnih odnosa, Hrvati su zbog svojih (tada) nerealnih zahtjeva prema Dalmaciji i Vojnoj krajini izgubili potporu Beča i vladara, te su bili prepušteni na nemilost Mađarima. Ivo PILAR (SÜDLAND), *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Varaždin, 1990., 40–41. Koliko ja shvaćam, Pilar »jugoslavensku formulu« Svibanjske deklaracije smatra neprovedivom zbog otpora dualističkih krugova, kako austrijskih Nijemaca, tako i Mađara, dakle njezina glavna mana su njezini nerealni zahtjevi. S druge strane, glavna mana hrvatske politike 1861. do 1867., prema Pilaru, bilo je emotivno odbijanje Hrvata da prihvate zajedničke poslove s austrijskim zemljama, što bi omogućilo teritorijalno ujedinjenje njihovih zemalja. Zajednički nazivnik obiju tih politika može biti samo »loša politika«, iz čega proizlazi da Pilar smatra kako svaka loša politika Hrvata ove neminovno gura u okvir Zemalja ugarske krune.

ti, ako se jugoslavenska formula pokaže neprovedivom. Smatram u obće težkom pogreškom u tako sudbonosnom momentu metnuti sve na jednu kartu.«

Ja držim, da je akcija nadbiskupa Stadlera, kano i držanje spomenute dvojice bilo skroz patriotsko i po hrvatski narod koristno. Ipak je ova akcija potekla iz — po mom uvjerenju posve opravdanoga — nepovjerenja naprama akciji koaliranih dra. Sunarića i Dimovića. Prama tome se je udesilo i razpoloženje spomenute dvojice prama ovoj akciji. Čim su saznali za nju, odputovali su dr. Sunarić i Dimović u Beč, da je ometu. Kad im to nije uspjelo, digli su drvlje i kamenje na Vancaša i dra. Pilara, ne žacajući se nikakovih sredstava, da njihov u akciju diskreditiraju i njih same pred hrvatskom javnosti obrukaju. Tu je Dimoviću došlo u prilog, što je, kako smo već iztakli, pod vidom svoje osobne politike pribavio znatan upliv na koaliciju i na koalicionaško novinstvo u Hrvatskoj i što dr. Pilar, koji je vrlo vješt na peru, kao častnik ne smije pisati po novinama, pak se ne može ni braniti. Poznato mi je, da je dva puta od svojih vojničkih oblasti tražio dozvolu, da smije svoje stanovište obrazložiti, ali te dozvole nije dobio.

Tako im je uspjelo informirati hrvatsku javnost skroz neizpravno, da Vancaš i dr. Pilar idu po nalogu bos. vlade, da im je misija spašavati Sarkotića,¹¹³ da su radili proti sjedinjenja, itd. I za čudo, hrvatsko novinstvo s malim iznimkama, sve je to donosilo, a hrvatska javnost kao sveto pismo vjerovala, premda je to sve neistina i tendenciozna laž. Sve je to samo dokaz, koliko je istinita tvrdnja Stjepana Radića,¹¹⁴ kad je ono neki dan napisao: »da je svaki Hrvat, ko-

¹¹³ Stjepan Sarkotić, austrijski general (Sinac kraj Otočca, 4. X. 1858. — Beč, 16. X. 1938.). Nakon završene vojne akademije u Bečkom Novom Mjestu 1879. bio je poručnik u konjičkoj pukovniji u Trebinju te je 1882. sudjelovao u gušenju ustanka u Hercegovini i Krivošijama. Godine 1889. bio je promaknut u čin kapetana i dodijeljen Glavnom stožeru u Beču; od 1907. general bojnik a od 1911. podmaršal. Početkom I. svjetskog rata bio je jedan od glavnih austrijskih zapovjednika na srpskoj fronti te se od 1914. nalazio na čelu Zemaljske vlade BiH i bio zapovjednik trupa Bosne, Hercegovine i Dalmacije. Potom je 1916. sudjelovao u okupaciji Crne Gore i zapovijedao u pohodu na Lovćen, za što je bio odlikovan naslovom baruna (s pridjevkom *von Lovćen*). Godine 1917. bio je promaknut u čin general pukovnika, a do umirovljenja 1918. bio je u službi u BiH. Nakon završetka rata, u Beču je razvio političku djelatnost na čelu skupine hrvatskih emigranata, boreći se protiv vladajuće dinastije Karadorđevića. »Sarkotić, Stjepan«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25. lipnja 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54630>>.

¹¹⁴ U ovo vrijeme Stjepan Radić je saveznik frankovačke Stranke prava u hrvatskom Saboru. Nakon posljednjih saborskih izbora u banskoj Hrvatskoj, održanih u prosincu 1913., frankovačka Stranka prava i Hrvatska pučka seljačka stranka ostvarile su neformalnu saborsku suradnju, koja je potrajala do travnja 1918. Ova suradnja temeljila se na zajedničkoj oporbi vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji, te na zajedničkoj težnji za ujedinjenjem svih hrvatskih zemalja unutar Monarhije. Iako je HPSS tijekom trajanja

ji ne priznaje srpske političke formule, eo ipso za »Srbe« dakako tudjinski plaćenik i izdajica.«¹¹⁵

No gorčinom mora napuniti čovjeka, kad vidi, kako je hrvatsko novinstvo spremno, da bez svakoga promišljanja i kritike, a u interesu nehrvatskih tendencija obruka poštene hrvatske ljude.

III.

Arnautović i dr. Bašagić¹¹⁶

Zajedno sa dr. Sunarićem i Dimovićem primio je poziv od predsjednika jugoslavenskoga kluba Korošca i muslimanski član prezidija bos. sabora dr. Safvet-beg Bašagić.¹¹⁷ Valjda na poticaj prve dvojice, koji su vakufskoga direktora¹¹⁸

ovoga saveza prihvaćala državnopravni dio pravaškog programa, nije se konzekventno odricala načela hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva, kojeg je mislila ostvariti unutar hrvatskog političkog naroda. B. KRIZMAN, »Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu«, 109-148.

¹¹⁵ Riječ je o citatu iz Radićevog članka »Hrvatsko državno pravo kao cimer protuslavenskoj srbskoj politici«, gdje stoji: »... vidi se i po tom, što je svaki Hrvat, koji ne priznaje srbske političke formule, tudjinski plaćenik i izdajica.« Članak je objavljen u frankovačkoj *Hrvatskoj* u broju 1826., u četvrtak 13. rujna 1917. Međutim, u zaglavlju toga broja pogrešno je otisnut datum 12. rujna 1917. i broj 1825., koja se datacija nalazila i na prethodnom broju od srijede. Broj od petka slijedi pogrešnu dataciju od četvrtaka (13. rujna 1917., br. 1826), no broj od subote to ispravlja, te je datiran 15. rujna 1917., br. 1828. Pilar na još jednom mjestu u svomu članku spominje ovaj Radićev članak, pogrešno ga datiravši s 12. rujnom 1917. Spominjanjem Radićeva članka od 13. rujna 1917., koji da je napisan »neki dan«, možemo precizirati da je barem ovaj dio Pilarovog članka napisan sredinom rujna 1917. Dakle, kako smo u Uvodu naveli, napisan je nakon Pilarovog sastanka sa Sarkotićem održanog 3. rujna 1917.

¹¹⁶ Ovaj dio članka objavljen je u: *Hrvatska*, 4. listopada 1917., br. 1847, 1.

¹¹⁷ Safvet-beg Bašagić, pjesnik, orijentalist, povjesničar, kulturni i politički radnik (Nevetinje, 6. V. 1870. — Sarajevo, 9. IV. 1934.). Obitelj je dobila ime po pretku Lutfullahbegu zvanom Bašaga. Otac Ibrahim-beg bio je kajmakam u Pivi, Foči i Ljubuškom, sudac u Mostaru, hercegovački poslanik u turskom parlamentu i jedan od posljednjih bosanskomuslimanskih pjesnika na turskom (pseudonim Edhem) te prvi hrvatski proučavatelj orijentalnih književnosti. Po majci; Almashanumi, kćerki Derviš-paše Čengića, potomak je Smail-age Čengića. U Mostaru i Konjicu učio je mekteb, u Sarajevu je završio ruždiju (1882.—1885.). Poslije je neredovito polazio gimnaziju u Sarajevu, gdje je učio arapski jezik. Za vrijeme boravka u Zagrebu Khuen-Héderváryjeva vlada zabranila mu je polaganje mature zbog sudjelovanja u postavljanju kamena temeljca Starčeviću domu (1894.). Maturirao je 1895. u Sarajevu, a zatim studirao orijentalne jezike i povijest u Beču (do 1899.). Od 1900. do 1906. bio je profesor arapskog jezika na gimnaziji u Sarajevu, ali je otpušten. Godine 1908. i 1909. boravio je u Beču skupljajući građu za disertaciju *Die Bosniaken und Hercegovcen auf dem Gebiete der islamischen Literatur* koju je ondje i obranio 1910. Potom je bio predložen za profesora na Katedri orijentalnih jezika zagrebačkog Sveučilišta. Na prvim izborima za bosansko-hercegovački Sabor izabran je za zastupnika Banje Luke, a dva puta bio je potpredsjednik te predsjednik Sabora (1910. i 1913.). Od 1919. do umirovljenja 1927. bio je kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Njegovi stihovi: »Jer hrvatskog jezika šum, Može da goji, Može da

Šerifa eff. Arnautovića¹¹⁹ držali uplivnijim među muslimanima,¹²⁰ dobio je i ovaj potonji poziv na konferenciju u Beč. Na koncu nastala je zbrka, te ova dvojica u obće nisu znala, koji je od njih za pravo pozvan u Beč. Pošto je pako Arnautović dobro poznao pravi odnošaj između dra. Sunarića i Dimovića, pošto je stajao u lošem osobnom odnošaju sa drom. Sunarićem, s kojim je ponovno učinio neugodna iskustva, te konačno pošto mu akcija jugoslavensko-

spoji, Istok i zapad, pjesmu i um.« bili su moto pravaškog lista *Osvit* u Mostaru. »Bašagić, Safvet-beg«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 2., Zagreb, 1941., 273-274; »Bašagić, Safvet-beg (Redžepasić)«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1., Zagreb, 1983., 511-512.

¹¹⁸ U islamskom svijetu vakufi su zaklade, koje oporučitelj predaje zajednici u općekorisne: vjerske, humanitarne ili prosvjetne svrhe. Kao rezultat borbe bosansko-hercegovačkih muslimana za autonomnom upravom ovim zakladama (borba za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, 1899.—1909.), unutar koje se vodila i njihova borba za političkom autonomijom BiH, vladar je 15. 4. 1909. sankcionirao »Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini«. Mustafa IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878. do 1914.*, Sarajevo, 1976., 116-127, 143-144. Prema tom statutu, vrhovni autonomni upravni i nadzorni organ za vakufski imetak bio je Vakufsko-mearifski sabor, koji je birao Vakufsko-mearifski saborski odbor kao upravni i izvršni organ ovog Sabora, na čijem se čelu nalazio »vakufsko-mearifski direktor.« »Statut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini«, paragraf 78-104, https://www.islamskazajednica.ba/images/stories/Ustavi/Statut_IZ-e_iz_1909.pdf, pristupljeno: 28. lipnja 2021.

¹¹⁹ Šerif Arnautović, vakufski direktor, senator (Mostar, 14. IX. 1874. — Sarajevo, 26. I. 1935.). Godine 1899. pristupio pokretu za islamsku vjersko-prosvjetnu autonomiju, te je uskoro postao čelnikom toga pokreta. Austrijske vlasti ga progone, te pola godine provodi u internaciji u Raškoj Gori. Zatim je suđen i za veleizdaju, te robija u Zenici. Po izlasku iz zatvora nastanio se u Brodu na Savi, koji je ubrzo postao sjedište boraca za vjersko-prosvjetnu autonomiju. Stajao je u uskim vezama s tadašnjim vođama bosansko-hercegovačkih Srba, Gligorijem Jeftanovićem, Vojislavom Šolom, Kostom Kujundžićem, Vladimirom Radovićem i dr. Kad su muslimani 1909. izborili vjersko-prosvjetnu autonomiju, Arnautović se vratio u Sarajevo, gdje ga je Vakufski sabor postavio za vakufsko-mearifskog direktora, na temelju čega je 1910. ušao u bosanski Sabor kao njegov virilni član. Nakon rata, kao član Jugoslovenske nacionalne stranke 1933. biran je u Senat, gornji dom Narodnog predstavništva Kraljevine Jugoslavije. »Arnautović, Šerif«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1., Zagreb, 1940., 638-639. U mladim danima Arnautović se izjašnjavao kao Hrvat. Tijekom rata Arnautović je bio umiješan u korupcijsku aferu Povlaštene agrarne i komercijalne banke za BiH, koja je bila pod ključnim utjecajem mađarskog kapitala, te čija je uprava tijekom rata radila na povezivanju bosansko-hercegovačkih Srba i muslimana radi provedbe mađarskih planova za pripajanjem BiH kao posebnog tijela ugarskom dijelu Monarhije. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 229, 603-604. U ovom članku Pilar spominje ovu aferu i Arnautovića smatra eksponentom mađarske politike u BiH.

¹²⁰ U ovom tekstu Pilar upotrebljava izraze i musliman i musloman, pišući ih i velikim i malim početnim slovom, pa je očito da iako bosansko-hercegovačke muslimane u etničkom smislu smatra Hrvatima, njihovu muslimansku odrednicu smatra nečim većim od puke vjerske odrednice. Katolike uvijek navodi malim slovom, navodeći ih i kao »Hrvate katolike«, implicirajući da ima i Hrvata nekatolika. Pravoslavne u BiH, pišući ih malim slovom, navodi samo jednom, češće upotrebljavajući nacionalni pojam »Srbi«

ga kluba u obće nije bila simpatična, kako ćemo kasnije vidjeti, to je Šerif Arnautović odklonio poziv u Beč. Isto je stanovište zauzeo i dr. Bašagić.

Dokora, osobito kad su dr. Sunarić i Dimović primljeni u audienciju, počeli su muslimanski krugovi uvidjati, da su počinili veliku političku pogrešku, te da je u ovakovo sudbonosno doba politika pasiviteta najlošija. Obdržavalo se među muslimanima nekoliko sastanaka, koji su urodili zaključkom, da i muslimani moraju bezuvjetno otići u Beč i zatražiti audienciju kod krune te razložiti svoje stanovište.

Glede toga, da valja ići u Beč, bili su svi složni, glede toga pako, kakovo će stanovište zauzeti pred krunom, nastala je najveća razroznost. Muslimani, koji se osjećaju Hrvatima,¹²¹ nisu sami znali, kakovo bi stanovište zauzeli, pošto je držanje bosanskih Hrvata bilo uslied prilika, izloženih u I. članku, bez ikakve jasne linije. Srbofilski muslimani¹²² držali su se po strani. Tako je jasni cilj imala samo ona grupa, koja stoji izključivo na konfesionalnom islamskom stanovištu, koja je svakoj nacionalnoj ideji tuđa i koja se u politici ograničuje na zastupanje posebnih interesa muslimana i traženje autonomije Bosne i Hercegovine.¹²³

Šerif Arnautović, kome se velika inteligencija neda poreći, nije izprva izrazito pristajao uz ovu prvu grupu.¹²⁴ Kao inteligentan čovjek, on je, naprotiv, priznavao, da i Muslimani Bosne i Hercegovine u ovo doba narodnog principa ne mogu trajno ostati bez narodne svijesti i da se ne smiju opirati prisajedinjenju Bosne i Hercegovine jednoj nacionalističkoj teritorijalnoj skupini. Uzprkos toga teoretski skroz izpravnoga stanovišta odbijao je Šerif sam poduzeti tome odgovarajuću akciju, izgovarajući se na svoju političku tradiciju, koja da je s time u protuslovlju.

¹²¹ To su vjerojatno bili pristaše bivše Muslimanske napredne stranke (MNS), koja je početkom 1910. promijenila ime u Muslimanska samostalna stranka (MSS), privremeno obustavivši hrvatski nacionalni dio svoga programa, a čiji se brojniji dio pod vodstvom Safvet-beg Bašagića i Adem-age Mešića u kolovozu 1911. fuzionirao s brojnijim dijelom Muslimanske narodne organizacije (MNO) u Ujedinjenu muslimansku organizaciju. M. IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 1976., 222-223, 247.

¹²² To je vjerojatno bila malobrojna skupina tzv. «muslimana demokrata», pod vodstvom Osmana Đikića, okupljenih oko lista *Samouprava*, te malobrojnije krilo bivše Muslimanske narodne organizacije (MNO) pod vodstvom Derviš-beg Miralema, koje je u ožujku 1911. odbilo saborsku suradnju s Hrvatima, u kolovozu iste godine odbilo fuziju MNO-a s MSS-om, te koje se koncem 1911. organiziralo kao Eksekutivni odbor MNO-a s listom *Novi Musavat*. M. IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 224, 246.

¹²³ To su vjerojatno bili pripadnici brojnijeg krila bivšeg MNO-a, pod vodstvom Šerifa Arnautovića, koje se u kolovozu 1911. fuzioniralo s MSS-om u Ujedinjenu muslimansku organizaciju, te malobrojnije krilo MSS-a pod vodstvom Halid-beg Krasnice, koje je odbilo tu fuziju. Isto, 247.

¹²⁴ Misli se na posljednju, anacionalnu muslimansku grupu.

Neki Hrvati, a napose nadsavjetnik Vancaš, trudili su se mnogo, da Arnautovića predobiju za hrvatsko stanovište. Počinili su ali kod toga pogrešku, što su mislili svoje hrvatsko stanovište najbolje izraziti u formuli jugoslaven-skoga kluba. S tim pako niti kod Šerifa, a niti kod drugih muslomana nisu imali uspjeha.

Muslomani zamolili su u subotu 28. srpnja 1917. za audienciju, koja im je na 5. augusta i dozvoljena.

Bilo je napadno, kako se Šerif, što se je više približavala audijencija, sve više udaljuje od nacionalnoga stanovišta. Na skupštini, koja je držana neposredno prije puta u Beč, zastupao je Šerif već izrazito ideju autonomije Bosne i Hercegovine i umjeo svojom rječitošću predobiti i Muslomane Hrvate za ovu ideju.

U Beč uputio se je Šerif preko Pešte. Neima dvojbe, da je njegov tamošnji boravak djelovao još u smjeru njegove anacionalne i autonomističke evolucije.

Na audienciji 16. kolovoza 1917. protivili su se Šerif Arnautović i dr. Safvetbeg Bašagić svakom prisajedinjenju Bosne i Hercegovine u bilo kakvi širi narodno-politički okvir i zahtievali držanje podpune autonomije ovih zemalja. Šerif Arnautović predao je kruni i jedan promemorij, kojim je svoje protunarodno i autonomistično stanovište pismeno precizirao.¹²⁵ Ovaj promemorij potpisao je ali Šerif sam, Bašagić ga nije potpisao.¹²⁶

¹²⁵ Neprijeporno je da je Arnautovićeve spomenica tražila autonoman položaj BiH unutar Monarhije, no Tomislav Jonjić je zapazio da ona »ni izričito ni implicitno nije otklanjala mogućnost povezivanja BiH s Hrvatskom.« T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog (1898—1918.)*, 684. To je točno, jer se osim podjeli BiH između austrijskog i ugarskog dijela Monarhije ta spomenica protivi samo planovima Jugoslaven-skog kluba o stvaranju jugoslavenske države unutar Monarhije, kojoj bi BiH bile sastavni dio. Doduše argument, kojim Arnautović u njoj brani svoje protivljenje stupanju BiH u jugoslavensku državu: da muslimanski čimbenik i sada u BiH, gdje čini trećinu stanovništva, gospodarski i kulturno nazaduje, pa bi u jugoslavenskoj državi, gdje bi činio jedanaestinu stanovništva bilo još i gore, moglo bi se preslikati i na pristupanje BiH u hrvatsku državu, gdje je muslimani također činili manje od trećine. O tekstu spomenice vidi: Luka ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama jugoslovenskog pitanja 1914—1918.*, Tuzla, 1981., 163-176.; Z. GRIJAK, »O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu«, 240-244; Husnija KAMBEROVIĆ, »Bošnjaci i stvaranje jugoslavenske države 1918. godine«, ZR *Godina 1918.*, Zagreb, 2010., 197-198. Ipak, Jonjićevo zapažanje moglo bi se dovesti u vezu s navedenom tvrdnjom, koja se pojavila u proljeće 1911. prilikom sklapanja sporazuma o hrvatsko-muslimanskoj saborskoj suradnji, prema kojoj su se muslimanski potpisnici navodno »obvezali da ne će smetati državnopravnim aspiracijama Hrvata«. Ovdje također vrijedi spomenuti i da je frankovačka *Hrvatska* u kolovozu 1917. objavila razgovor s »vrlo imućnim i sa svoga hrvatstva poznata bosanskoga bega«, koji je navedeni politički korak dvojice muslimanskih prvaka (zahtjev za autonomijom BiH) branio čvrsto ukorijenjenim osjećajem posebnosti među bosansko-hercegovačkim muslimanima, koji im priječi da se olako, bez jamstava očuvanja te posebnosti, pridruže čak i katoličkim Hrvatima, koji su im »i po krvi i po političkom uvjerenju najbliži«. Manjak jamstava s hrvatske strane ogledao se u tomu što katolički Hrvati u nacionalnom smislu ne znaju jesu li Hr-

vati ili Jugoslaveni, a slijedom toga jesu li za hrvatsku ili jugoslavensku državu, te u tomu što ne znaju jesu li za federaciju ili za jedinstvenu državu, te da će im Hrvati muslimani prići tek kada riješe te dvojbe. »Bosanski muslimani. (Razgovor s uglednim bosanskim begom)«, *Hrvatska*, 26. kolovoza 1917., 2. Pitanje je, je li to bio poziv Hrvatima katolicima da stvore program federativno uređene hrvatske države u kojoj bi Bosna i Hercegovina bila jedna od njezinih federalnih (autonomnih) jedinica. U svakom slučaju ovaj su razgovor klerikalne, projugoslavenske *Novine* protumačile kao da se bosanski muslimani spremaju prići Hrvatima tek »kad si mi stvorimo slobodnu i ujedinjenu Hrvatsku«. »Pabirci iz domaće politike«, *Novine*, 28. kolovoza 1917., 3.

126 Tomislav Jonjić prenosi pisanje *Agramer Tagblatta*, prema kojem se na ovoj audijenciji Bašagić (koji dakle nije potpisao Arnautovićevu spomenicu) »nije protivio Deklaraciji Jugoslavenskoga kluba, ali da se je založio za autonomiju BiH u budućoj jugoslavenskoj državi«. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 683. Ipak, u daljnjim istupima Bašagić izričito govori u prilog hrvatskom a ne jugoslavenskom rješenju. Tako je nekoliko mjeseci potom dao izjavu za mađarski list *8-Órai-Ujság* u kojem je iznio nacionalna i politička stajališta Ujedinjene muslimanske organizacije. U kontekstu nacionalnog stajališta Bašagić je rekao: »Bosanske narodnosti neima — muslimanska inteligencija priznaje se Hrvatima.« U kontekstu političkog stajališta Bašagić je u prvom redu naveo da njegova stranka »želi poseban položaj Bosne uz priuždržaj dosadanje autonomije u okviru Habzburške monarhije«. Međutim Bašagić, ako je i mislio na zadržavanje »dosadanje autonomije«, očito nije mislio i na zadržavanje dosadašnjeg položaja Bosne, jer je naveo da je njegovoj stranci »svejedno došle (Bosna i Hercegovina) u ties-niji odnošaj s Austrijom ili Ugarskom«. Ni to mu nije bilo posve svejedno, jer je naveo da ipak »ugarska kruna ima na Herceg-Bosnu historička prava«. No, Bašagić ni tu nije stao, nego je naveo da je njegova stranka »za sjedinjenje Jugoslavena pod imenom Hrvata« te da se »budući odnošaj Bosne i Hercegovine može zamisliti onako, kako je danas između Ugarske i Hrvatske«. »Dr. Safvet-beg Bašagić o Bosni i Hercegovini«, *Hrvatska*, 24. prosinca 1917., 1; »Muslimanski prvak za nacionalno hrvatstvo, a političko mag-jarstvo«, *Hrvatska država*, 24. prosinca 1917., 2. To bi moglo značiti da su Bašagić i njegovi istomišljenici imali dva politička programa. Prema prvom: očuvanje posebnog položaja Bosne i Hercegovine, najbolje unutar ugarskog dijela Monarhije, pri čemu bi Bosna i Hercegovina imala isti stupanj autonomije (državnosti) kao i banska Hrvatska. Prema drugom: stupanje Bosne i Hercegovine u hrvatsku državnu jedinicu unutar Monarhije, bez potanje razrađenog stajališta o položaju BiH unutar hrvatske države i položaju hrvatske države u odnosu na ostatak Monarhije. Na tragu tomu tumačenju je i Bašagićeva izjava bivšem ugarskom premijeru Tiszi od 20. rujna 1918., kada je Bašagić »zagovarao da se ujedine sve hrvatske zemlje u posebno tijelo; ako to nije moguće, da Bosna i Hercegovina dobiju (!) autonomiju«. B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 255. S druge strane, to bi se moglo protumačiti i kao jedinstven Bašagićev program, prema kojemu bi se Bosna i Hercegovina pripojila hrvatskoj državnoj jedinici unutar ugarskog dijela Monarhije, pri čemu bi hrvatska državna jedinica prema užoj Ugarskoj imala veći stupanj autonomije nego što ju je imala banska Hrvatska na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe, dok bi Bosna i Hercegovina unutar hrvatske državne jedinice uživala onakav stupanj autonomije kakav je uživala banska Hrvatska prema Ugarskoj na temelju Nagodbe. U prilog tomu govore planovi zemaljskog poglavara BiH, generala Stjepana Sarkotića, prema kojima bi se unutar ugarskog dijela Monarhije stvorila hrvatska država pripojenjem Dalmacije i »virtualnim« pripojenjem BiH banskoj Hrvatskoj, pri čemu bi BiH još neko vrijeme ostala izdvojenom jedinicom unutar ugarskog dijela Monarhije. Ta bi hrvatska državna jedinica dobila veći stupanj autonomije prema Ugarskoj, nego što ju je na temelju Nagodbe imala banska Hrvatska. L. ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 162-163; B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 245-251.

Da je time rješenju hrvatskoga pitanja zadan osjetljiv udarac i svima njegovim neprijateljima dano oštro oružje u ruke, o tome neima nikakve dvojbe.

Naša je sada zadaća, da sve momente, koji su doveli do toga razvitka, oštro uočimo. Moramo oštro razlikovati dva momenta, jedan stvarni, a drugi osobni.

Stvarni je momenat u tome, što Muslomani u Bosni i Hercegovini čine jednu trećinu pučanstva, pak imaju tome razmjeru i odgovarajući politički upliv. U svakom širem okviru nebi oni više sačinjavali trećine, već samo desetinu ili čak dvanajstinu. Stime bi se umanjio i njihov upliv, što Muslomani, koji su do prije 40 godina bili gospodari u zemlji, teško podnose. Konačno se oni boje, da bi umanjenje njihovoga političkoga upliva imalo loše posljedice i za sigurnost njihove vjere. Ovo je doduše bez osnova, ali odgovara njihovom temeljnom shvaćanju.

Gornje temeljno stanovište djelovalo je tim više, što si Muslomani nisu na čistu vrhu koristi, koje bi im donielo rješenje hrvatskoga pitanja, kano ni opasnosti, koje im priete iz njihove izoliranosti i iz toga, što oni možda mogu zategnuti rješenje hrvatskoga pitanja, ali nikako ga spriječiti, jer će se ono konačno ostvariti i protivu njih.

Ja držim, da je tome nepovoljnom razvitku mnogo kriva i hrvatska politika. Mi smo se stavili na historički jedino izpravno stanovište, da su Muslomani Hrvati. Dosljedno tome stavili smo se na stanovište oprečno Srbima, naime mi nastojimo Muslomane održati, dočim su Srbi muslomansko pitanje riješili u svima zemljama, koje su došle pod njihovu vlast, na najkraći način tako, da su ih izkorijenili. Ipak nismo znali našu politiku prama Muslomanima staviti na zdravo konkretno stanovište. Jedni su pod uplivom Starčevićevog turkofilizma muslomane jednostavno mazili, drugi pako dali su na se utjecati od srbskoga shvaćanja, koje ide onamo, da su Muslomani za život nesposoban elemenat, s kojim se ne može računati. Izmedju oba ova stanovišta, koja su oba pogrešna, nismo mi Hrvati umjeli pogoditi zlatne sredine koja ima ići onamo, da je držanje bos. herc. Muslimana za nas doduše životno pitanje, ali da tu neima mjesta nikakovom mazenju, nego da je to težak socijalni problem, koji treba uzeti svom ozbiljnošću u pretres i riješiti po srednjoj liniji najveće moguće koristi, koli za Hrvatstvo uobće toli za bosanske Muslimane.¹²⁷ Valja priznati, da

¹²⁷ Treba napomenuti da se ovaj Pilarov prijedlog hrvatske politike prema bosansko-hercegovačkim muslimanima, kako je ovdje natuknut, od starčevićanske politike ipak razlikuje tek u nijansi, dok se od politike navodno nastale pod srpskim utjecajem i dalje načelno razlikuje. Zato je pretjerano reći da je ovaj njegov prijedlog »zlatna sredina« između obje politike. U određivanju te »nijanse« Pilarovog odnosa prema muslimanima valja poći od toga da ni nadbiskup Stadler i njegov politički krug, baš kao ni HNZ kojem je pripadao Pilar, nisu poricali etničko hrvatstvo bosansko-hercegovačkih muslimana ali Stadler, za razliku od HNZ-a, svjestan vjerskih a time i velikih kulturnih i socijal-

je ovaj manjak jasnih ciljeva i svake pametne taktike naprama bos. herc. Muslimanima mnogo kriv ovome lošome razvitku.

Sljedeći je momenat skroz osobne prirode. Šerif je Arnautović danas naj-snažnija i najuplivnija ličnost među bosanskim Muslimanima. Njemu danas muslimani ne mogu suprotstaviti ekvivalentne ličnosti.

Ipak Šerif eff. Arnautović nije pravi Bošnjak. I on je u njeku ruku »kuferaš«, jer mu samo ime kazuje, da je potomak doseljenoga Arnauta. Zato ovaj čovjek, makar nosi na sebi bosanski begovski tip, ne osjeća ni hrvatski ni slavenski u obće. Kao što su Arnauti bili dugo nosioci osmanlijsko-islamske konzervativnosti i nazadnjačva, tako je ovaj čovjek po svome instinktu postao nosiocem istih težnja u Bosni. I ovaj instinkt bio je dosele uvijek jači od boljeg uvjerenja njegove nedvojbene znatne inteligencije.

Ne smijemo previdjeti još jednoga momenta. Kao kod svih Arnauta, tako je i kod Šerif effendije vrlo razvijen smisao za privredu.

Od godine 1908. ovamo rade Magjari uporno na tome, da steknu političkoga upliva u Bosni i Hercegovini. Oni osnivaju razna poduzeća u zemlji i na dobro dotirana mjesta u ravnateljskim, nadzornim i upravnim viećima pozivlju ugledna lica iz bosanskoga javnoga života. Poznata je jedna afera iz godine 1909., kad im je uspjelo na ljepak uhvatiti jednoga od najuglednijih Hrvata u zemlji, pak je samo bura narodnoga ogorčenja ovoga prisilila, da to mastno mjesto i napusti.¹²⁸ Arnautović igrao je previdnu ulogu u zemlji, a da Magjari

nih razlika između Hrvata katolika i muslimana u Bosni i Hercegovini, te pretežite nacionalne neopredijeljenosti muslimana, iz te etničke činjenice nije izvlačio apriorne političke zaključke, težeći opreznijem obliku suradnje između katolika i muslimana. Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 162-163, 562. Dakle HNZ, a time i Pilar, u većoj su mjeri »mazili« muslimane nego Stadler i njegov krug. Zatim valja primijetiti, da je u programu HNZ-a, prihvaćenog u veljači 1908., na izričitu intervenciju Ive Pilara prihvaćena točka, da će HNZ podupirati muslimane »bez obzira kojoj stranci pripadaju«. Očito je ovaj Pilarov prijedlog iznesen nasuprot postojećih stajališta, da bi HNZ trebao podupirati samo one skupine muslimana, koje prihvataju hrvatski nacionalno-politički program. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 283, 285. Dakle, Pilar je u to vrijeme zagovarao bezuvjetnu hrvatsko-muslimansku političku suradnju, te je u većoj mjeri »mazio« muslimane nego neki drugi u HNZ-u. Zato smatram da se u ovoj kritici starčevićanskog »maženja« muslimana radilo prvenstveno o tomu da se hrvatska politika prema muslimanima treba voditi prvenstveno umom, a ne srcem.

¹²⁸ Riječ je o čelniku HNZ-a, Nikoli Mandiću, koji je početkom 1909. imenovan članom uprave u Povlaštenoj agrarnoj i komercijalnoj banci za BiH, novčanom zavodu pod ključnim utjecajem mađarskog kapitala, osnovanom sa svrhom financiranja otkupa bosansko-hercegovačkih kmetova. S argumentima da Mandić radi osobne koristi potpomaže širenje Hrvatima nesklonog mađarskog političkog utjecaja u BiH te radi protiv interesa muslimanskih veleposjednika, Mandićevo imenovanje pokušali su iskoristiti nadbiskup Stadler i njegov politički starčevićanski »maženja« muslimana radilo prvenstveno o tomu da se hrvatska politika prema muslimanima treba voditi prvenstveno umom, a ne srcem.

nebi kušali zapregnuti njegov upliv pod kola svojih interesa. Kod nenarodnih muslimana ali nije bilo snage javnoga mnjenja, da to sprieči. Tako danas Šerif effendija sjedi u upravi agrarne i komercijalne banke i osiguravajućeg društva »Herceg-Bosna« te je već uslied tih svojih sveza dospio pod upliv Pešte. Dalje su u tom smjeru djelovale sveze, koje muslimani podržavaju sa Peštom još iz vremena svoga pakta sa Srbima i borbe protiv vlade u Bosni. Moralo je pasti u oči, da Šerif nikada ne ide ravno u Beč, nego se uvijek ustavlja u Pešti, da posjeti tamo, kako se on običaje izraziti, svoje »političke prijatelje«. U posljednje vrijeme nije ni to ostalo neopaženo, kako Šerif na sva usta hvali Magjare, iztiče njihovu političku dalekovidnost (!) i velike koristi, koje će muslimani od Magjara imati itd., a nije se nitko niti začudio, kad je polazeći u Beč na audienciju sam i bez svoga pratioca Bašagića boravio opet par dana u Pešti. U Pešti je nenarodno i autonomističko stanovništvo Šerifovo prekaljeno, a po sarajevskim se novinama zadnjih dana moglo i čitati, da je on i najveći dio svoga promemorijsa na krunu ondje već gotov dobio. Govori se po Sarajevu i to, da je na Šerifovo držanje djelovala još i okolnost, da je on u Pešti morao tražiti, a navodno da je i našao pomoći radi male jedne neprilike, koja mu je prietila radi njegove situacije kod jedne sarajevske banke.

Safvet Bašagić nije bio čovjek, koji bi se mogao oprieti uplivu Šerif effendije Arnautovića. Tako je izvještaj na krunu morao izpasti sasvim onako, kako smo malo prije naveli.

Hrvatska javnost učiniti će dobro, ako u Arnautoviću i u napredak bude gledala eksponenta magjarskih upliva. Kolikogod ovo bilo za nas neugodno ustanovljenje, utješna je za nas samo pojava, da je Šerif effendija već i dosele opazio, a s vremenom još će više opaziti, da i kod bosanskih muslimana nije više moguće tjerati osobnu politiku na račun narodnih interesa. Šerif će effendija Arnautović biti neugodno iznenadjen, kad vidi, da bos. herc. muslimani neće više honorirati njegovih političkih računa.

IV.

Program dra. Joze Sunarića¹²⁹

Iza putova u Beč i u audienciju kod krune, koje su sve grupe bos. herceg. političkoga života imale, svaki je znalac bosanskih prilika sa znaličnošću izčekivao kristalizaciju ideja i političkih smjerova. Nije dugo trebalo čekati.

pritisom javnosti Mandić se povukao iz uprave te banke, te iz vodstva HNZ-a, no na sarajevskoj okružnoj skupštini HNZ-a, održanoj u travnju 1909., Mandić je ponovo izabran za predsjednika HNZ-a. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 412.-437.

¹²⁹ Ovaj dio članka objavljen je u: *Hrvatska*, 5. listopada 1917., br. 1848, 1.

»Hrvatski Dnevnik« od 7. rujna i onda ponovno od 15. rujna o. g. donio je sljedeću izjavu:

»Podpisani Hrvati izjavljuju:

1. da su sporazumni sa deklaracijom Jugoslavenskoga kluba u Beču od 30. svibnja 1917. za sjedinjenje svih Slovenaca, Srba i Hrvata.¹³⁰
2. da traže podpunu i obću amnestiju za sve političke delikte.
3. da traže uzpostavu svih ustavnih slobodina i ponovni saziv sabora u Bosni i Hercegovini.
4. da odobravaju interpelacije gg. dra. Korošeca¹³¹ i Hreljanovića izjavljujući, da su nepotpuna i ako vjerna slika pravoga stanja naše zemlje i da obzirom na žalostne prilike i svakovrstne rekvizicije gledaju zabrinuto u crnu budućnost svoga naroda.

(Sljede potpisi)«.

Interesantno je svakako, da nijedan od izjavljivača nije imao petlje, da sa svojim potpisom izadje na vidjelo i da je do danas ovaj program anoniman. Nu »Hrvatski Dnevnik«¹³² od 15. rujna donio ga je ponovno: »da se ne zabo-

¹³⁰ U Svibanjskoj deklaraciji redoslijed nabiranja naroda je drukčiji, te ondje stoji da se traži ujedinjenje zemalja u Monarhiji u kojima žive »Slovenici, Hrvati i Srbi.« B. PETRA-NOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918.—1984.*, 68. U navedenom članku od 13. rujna u kojem je kritizirao odjeke Svibanjske deklaracije, Stjepan Radić je između ostaloga pisao: »Sad se više i ne piše: 'mi Hrvati', a pogotovo se ne piše kraljevina Hrvatska, nego vazda čujemo i čitamo: Hrvati, Srbi i Slovenici, dotično u najnovijem poredku: Slovenici, Srbi i Hrvati.« Stjepan RADIĆ, »Hrvatsko državno pravo kao cimer protuslavenskog srbskog politički«, *Hrvatska*, 13. rujna 1917., 1.

¹³¹ Antun Korošec, slovenski političar (Biserjani kraj Videma ob Ščavnici, 12. V. 1872. — Beograd, 14. XII. 1940.). Katolički svećenik. Organizator Katoličke narodne stranke u Štajerskoj; od 1906. zastupnik Slovenske narodne stranke u austrijskom Carevin-skom vijeću, gdje je 30. V. 1917., kao predsjednik Jugoslavenskoga kluba, pročitao Svi-banjsku deklaraciju u kojoj se zahtijeva ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u Austro-Ugarskoj u samostalno državno tijelo u okviru Monarhije. U vrijeme raspada Austro-Ugarske, Korošec je bio predsjednik Narodnoga vijeća SHS-a i u tom je svojstvu s N. Pašićem 9. XI. 1918. sklopio Ženevsku deklaraciju, kojom srpska vlada priznaje Drža-vu SHS kao politički ravnopravnoga partnera Kraljevini Srbiji u provođenju ujedinjenja južnoslavenskih narodâ. Bio je potpredsjednik prve vlade Kraljevine SHS. Kao vođa Slovenske pučke stranke sudjelovao je (od 1917) u mnogim vladama. Godine 1924. potpredsjednik vlade, a 1924. i 1928. ministar unutrašnjih poslova. Nakon atentata na S. Radića prišao je kralju i kao predsjednik vlade (1928) pomogao uvođenju šestosije-ćanjske diktature. Bio je ministar u Živkovićevoj vladi 1929. Godine 1933.—34. zatvo-ren na Hvaru. U ljetu 1935. bio u Stojadinovićevoj vladi ministar unutarnjih poslova. Godine 1939. predsjednik Senata, 1940. ministar prosvjete u vladi Cvetković-Maček. U svojem dugogodišnjem političkom radu zastupao je konzervativna stajališta. »Korošec, Anton«, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 28. 6. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33246>>.

¹³² *Hrvatski dnevnik* bio je list Vrhbosanske nadbiskupije, te su ga u to vrijeme uredi-vali vlč. Ilija Gavrić i vlč. Ambrozije Benković, obojica članovi Hrvatskoga katoličkog

ravi« i javno mnijenje u Sarajevu ga je okrstilo Sunarićevim programom. Slaže se prilično s mojim shvaćanjem, kako sam ga izložio u I. članku da je baš dr. Jozo, koji tri godine nije pokazivao nikakva znaka života, osjećao prvi potrebu, da brže bolje iztrči bilo s kakvim programom na javu. Osim toga je dr. Korošec za svoga boravka u Sarajevu¹³³ kod dra. Sunarića stanovao i svoju akciju sasvim po njegovim uputama ravnao. Logički je dakle, da je baš dr. Jozo usvojio formulu jugoslavenskoga kluba u svoj program.

Pošto je dakle izvan svake dvojbe, da za tim, makar dosele anonimnim programom stoji čovjek, koji je do svjetskoga rata bio jedan od vodja Hrvata u Bosni i Hercegovini, to se moramo s tim programom malo pobliže zabaviti. Prva nam je dužnost, da ge označimo *žalostnim i po interese bos. herceg. Hrvata vrlo opasnim galimatijasom*. Ovu moju tvrdnju imati ću sada dokazati. Ne će mi biti teško.

Deklaracija jugoslavenskog kluba u Beču je poznata. Dielim podpuno shvaćanje, koje je o vrijednosti i znamenovanju toga političkoga akta za nas Hrvate u »Hrvatskoj« ponovno izloženo, i koje je u broju 1825. od 12. rujna 1917. najzgodnije precizirao nar. zastupnik Stjepan Radić.¹³⁴ Nu bez obzira na to

seniorata i pristaše Svibanjske deklaracije. Nakon što je nadbiskup Stadler u studenom 1917. definitivno odbacio Svibanjsku deklaraciju, obojica urednika dala su ostavke, a list je dalje pisao u protudeklaracijskom duhu. Z. MATIJEVIĆ, *Između sna i jave*, 93.

¹³³ Korošec je 31. kolovoza 1917. doputovao u BiH kako bi doznao mišljenje bosansko-hercegovačkih političara o Svibanjskoj deklaraciji, te ih pridobio za nju. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 694-696.

¹³⁴ Riječ je ponovno o navedenom Radićevom članku »Hrvatsko državno pravo kao cimer protuslavenskoj srbskoj politici«, objavljenom u frankovačkoj *Hrvatskoj* 13. rujna 1917. Taj Radićev članak predstavlja odmak od njegovog prvotnog oduševljenja Svibanjskom deklaracijom. U napomeni članku uredništvo *Hrvatske* je navelo da se »u nekim stvarima u ovim razlaganjima ne slažemo sa g. piscem«, ali članak objavljuju »radi zanimivosti i patriotičkoga hrvatskog duha«. Članak predstavlja jasnu obranu načela hrvatskoga državnog prava, jednog od načela na kojem počiva Svibanjska deklaracija, ali i nenačelnu osudu hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva, drugog od načela, na kojem počiva ova deklaracija, te se u njemu osuđuje politički pravac u kojem je krenuo deklaracijski pokret. U ovom članku načelo hrvatsko-srpskog (-slovenskog) narodnog jedinstva za Radića je u »etnografsko-socijalnom« smislu »neoboriva i prirodna činjenica«, no u nacionalno-političkom smislu to načelo je za Radića neprihvatljivo samo zato što ga Srbi shvaćaju na njemu neprihvatljiv način, u ekskluzivno srpskom interesu, pobijajući njime načelo hrvatskoga državnog prava, što je postalo vidljivo tijekom deklaracijskog pokreta. Spominjanje upravo Radićevog stajališta o Svibanjskoj deklaraciji kao najrelevantnijeg (»najzgodnijeg«) stajališta o tom dokumentu i na njemu utemeljenom pokretu, iako je to stajalište kako smo vidjeli bilo nestalno, a ne primjerice frankovačkog, koje je bilo jasnije i dosljednije, može imati nekoliko razloga. U prvom redu Pilar je mogao osjećati bliskost s Radićem i njegovim političkim stajalištima. Kao i Radić i Pilar je izvorno bio »naprednjak«, te je prema vlastitoj tvrdnji 1900. u BiH došao kao »apostol hrvatsko-srpske sloge« (jedinstva). Još na prijelazu iz 1904. na 1905. Pilar je bio pripravan pristupiti Hrvatskoj naprednoj stranci i osnovati njezinu organi-

značajno je, da Sunarićev program donosi jezgru te deklaracije u skroz neizpravnoj formi, jer mnije, da je ona za sjedinjenje »svih Slovenaca, Srba i Hrvata«. To je pako velika, vrlo velika razlika. U obliku, u kojoj je Sunarićev program donosi, odgovara ona puno više Pašićevoj formuli,¹³⁵ nego onoj jugoslavenskoga kluba. Jer samo Pašićeva formula predviđa sjedinjenje »svih Srba« a nipošto ona jugoslavenskoga kluba.

Ja sam doduše uvjeren, da se taj fatalni lapsus dogodio skroz slučajno, ali je vrlo značajno, kojom ozbiljnošću i temeljitošću se kuju formule, koje imaju služiti ravnalom jednom važnom dielu hrvatskoga naroda. Držim svakako, da će i sam jugoslavenski klub biti dr. Sunariću vrlo malo zahvalan za ovako grubu pogrešku, koja samo našim narodnim neprijateljima daje jedva dočekano oružje u ruke i sve nas kompromitira.

Napadno je nadalje, da se u programu dra. Sunarića i ne spominju oni momenti, koji su za nas Hrvate u jugoslavenskoj deklaraciji najvažniji, naime da se ujedinjenje traži na *temelju hrvatskoga državnoga prava* i da se traži u *Monarkiji*. (Program stranke prava od god. 1894.)¹³⁶

Moramo dakle skupiti u jedno: redakcija prve točke Sunarićeva programa, sve kad bismo se bez priuzdržanja identificirali sa formulom jugoslaven-

zaciju u BiH, no razočaran »naprednjačkim« ignoriranjem položaja Hrvata u BiH, te politikom »novog kursa« (koju Radić nije podupro) kojom su hrvatske stranke Koalicije u interesu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva BiH prepuštale Srbima, Pilar se okrenuo novim političkim kombinacijama, koje su sadržavale elemente pravaškog programa. Poput Radića ni Pilar poslije, barem do 1915., načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva nije apriori smatrao negativnim, nego mu je negativne konotacije pripisivao tek od trenutka kada je ono postalo instrumentom velikosrpske politike. T. JONJIĆ, *Ivo Pilar: pisac, političar, ideolog*, 58, 337, 586. Bliskost s Radićem i njegovom politikom potvrđuje i podatak da je nakon stvaranja jugoslavenske države Pilar, koji se preselio u Zagreb, postao suradnikom Hrvatske (republikanske) seljačke stranke, a ne frankovačke Hrvatske stranke prava. S. MATKOVIĆ, »Je li Ivo Pilar bio pravaš?«, 424-425. Osim toga, spominjanje Radićevog stajališta kao najrelevantnijeg za Svibanjsku deklaraciju možda otkriva i Pilarovu namjeru da u banskoj Hrvatskoj nade suradnika i izvan uskog frankovačkog kruga. Na koncu, budući da je ovaj Pilarov članak bio pisan prvenstveno za bosansko-hercegovačku javnost, možda je Pilar isticanjem Radića apelirao na svoje nekadašnje suradnike poput Jose Sunarića, koji je s Pilarom i Radićem dijelio istu »naprednjačku« mladost, da prihvate njegova (Pilarova), ali i Radićeva politička stajališta.

¹³⁵ Navedena Krfska deklaracija.

¹³⁶ Svibanjska deklaracija Jugoslavenskoga kluba poziva se još i na »narodno načelo«, pri čemu je narod određen kao »Slovenci, Hrvati i Srbi«, dakle polazi od hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, dok se pravaški program također poziva još i na »narodno načelo«, no tu je narod određen kao »narod hrvatski«, dakle polazi od hrvatskoga narodnog jedinstva, kojim se žele nadići pokrajinski (teritorijalni i subetnički) hrvatski partikularizmi. Pravaški program vidi u: Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.—1914.*, Zagreb, 2006., 357.

skoga kluba, jest skroz pofaljena i iz temelja pogrešna, te mora imati najlošije posljedice i naprama dolje.

Druga točka Sunarićevog programa traži podpunu amnestiju u Bosni za sve političke delikte. Čovjek ne mora biti preveliki poznavao bosanskih prilika, a da kapira na prvi pogled, da je to točka, koja dolazi u korist bos. herceg. Srbima. Hrvata osuđenih radi političkih delikata naime i neima.

Ja napokon mogu razumjeti, da bi jedan hrvatski političar u Bosni izašao Srbima u Bosni i sa ovako izvanrednom koncesijom u susret. Ali samo po principu: do ut des,¹³⁷ za isto tako važne protučinidbe. Ali gdje su te protučinidbe Srba? Hrvati nose Srbima jednu veliku, vrlo veliku koncesiju, kojom se ekspoziraju prema gore, bez da primaju za to išta. Srbi će taj dar rado primiti, tim više, što ih ništa ne košta. — Što će pako Hrvati za to od njih dobiti, može si na prste izračunati svaki onaj, koji pozna srbsku politiku u Bosni.

Ova je točka u obće tako zagonetna, da ju nije lahko razumjeti. Shvatiti ćemo ju samo onda ako prihvatimo moje tumačenje osobnih odnosa između dra. Sunarića i Dimovića, kako sam ih izložio u prvom članku. Dr. Sunarić bio je primoran ovu točku primiti u svoj program, jer je *ona bitna točka Dimovićevog programa i jer je dr. Sunarić danas politički ovisan o Dimoviću*.

Naravski, da je ova točka u programu, koji bi imao vezati bosanske Hrvate, naišla na odpor u vlastitim redovima. Osjetila se dakle potreba, da se i ovaj zahtjev učini Hrvatima ukusnim. »Hrvatski Dnevnik« od 15. rujna izmotava se kojekako i zaključuje: »*da je pravo, da iz kršćanske ljubavi tražimo za to za njihove suplemenike čin milosti.*«

Kako će daleko doći bosanski Hrvati, ako budu sa svojim Srbima vodili politiku »kršćanske ljubavi«, doskora će sami vidjeti. Svakako držim, da već odavna nije nemoguća stavka jednoga programa ludje i neumjestnije obrazlagana, nego ovdje.

Treća stavka Sunarićevog programa traži uzpostavu svih ustavnih slobodina i ponovni saziv sabora u Bosni i Hercegovini. To je naravski stavka, s kojom će se — u principu barem — suglasiti svaki moderan Hrvat.

Ali držimo, da je manjak Sunarićevog programa, što se nije izjasnio, da li želi saziv starog sabora ili pako ponovne izbore u smislu § 24:2 b. h. ustava.¹³⁸ Mnijem, da dr. Sunarić svakako traži saziv starog sabora, jer novi izbori u ovo vrijeme značili bi, da će biti izabran onaj, koga b. h. žandarmerija označi. Mni-

¹³⁷ *Do ut des* (lat.): Dajem da daš; ja tebi ti meni.

¹³⁸ Kako je navedeno u bilješci 82, ovaj ustavni članak predviđa da mandat zastupnika u bosansko-hercegovačkom Saboru prestaje ili svršetkom petogodišnjeg saborskog perioda ili prethodnim raspuštanjem sabora. Budući da je bilo nepopularno reći da se uopće protivi sazivanju sabora, Pilar ovdje očito naginje malo vjerojatnom raspisivanju novih izbora, jer u ovoj svojoj rečenici ističe da je samo ta opcija ustavno utemeljena.

jem to tim više, jer gg. dr. Sunarić i Dimović vrlo dobro znadu, da su u starom saboru bili predsjednici, a absolutno ne znadu, da li će i u novoizabranom biti.

Nu to nije bitno. Bitno je to, što po mnienju svih poznavaoa bosanskog sabora *deklaracija jugoslavenskoga kluba u njemu ne može naći većine*. U tome leži fatalna činjenica, da je Sunarićev program sam sa sobom u neizlječivom protuslovlju, jer treća točka ruši i pobija ono, što prva kategorički zahtjeva.

U bos. herc. saboru glasovati će pouzdano za deklaraciju jugoslavenskoga kluba samo svi izabrani zastupnici Hrvati. Po svoj prilici i oni, koji se u principu ne slažu s njome.

Od 24 Muslomana glasovati će za deklaraciju jedva 4-5 prosvjetljenijih i nacionalno probudjenijih zastupnika. Proti njoj glasovati će svi konzervativci, pa i oni liberalniji elementi, koji stoje pod uplivom Šerifa Arnautovića.

Dolazimo do Srba. Oni su po svome držanju podpuna sfiga, jer nisu do-sele dali ni jedne izjave, po kojoj bi se moglo prosuditi njihovo držanje.

(Konac IV. članka sledi.)

Program dra. Joze Sunarića (Svršetak)¹³⁹

Kako je g. Korošec u Sarajevu u sav glas pripoviedao, garantirao je njemu Dimović sigurnih 60 glasova za deklaraciju u bos. saboru. Jedno je sigurno: time je gosp. Dimović temeljito mistificirao g. Korošca i cijeli jugoslavenski klub. Zašto? Vratimo se opet na prvi članak. Zato, jer je za svoju na veliko zamišljenu akciju, kako će sebe i svoje Srbe opet dići u sedlo, g. Dimović htio izrabiti upliv jugoslovjenskog kluba. To mu je potpuno i uspjelo. Dobio je preko njega audienciju, sakrivajući se pod njihovu kabanicu dobio je za se veliki dio hrvatske javnosti i uz hrvatsku pomoć mogao je obrukati one Hrvate, koji su njegovim osobnim planovima bili na putu. Kad bi sabor bio sazvan i amnestiju imao u žepu, lahko bi se Dimoviću bilo izmotati iz svojih obveza. Pouzdano sam saznao, da je Dimović u društvu Arnautovića i Bašagića u Beču — a nije ih pustio ni časak same, dok su bili ondje, — s najvećim prezirom govorio i fraternizirao s njima proti sjedinjenju i deklaraciji jugoslavenskog kluba. Pita se sada, je li to bila taktika ili uvjerenje? Ja tvrdim, da je bilo oboje.

Stojim naime na stanovištu, da se Srbi ne će nikada pomiriti sa jednim državopravnim programom, po kojemu bi pravoslavni trajno došli u manjinu prama katolicima. Onaj pako, koji drži, da bi bosanski Srbi, koji su se preko tri-

¹³⁹ Svršetak IV. dijela ovoga članka objavljen je u: *Hrvatska*, 6. listopada 1917., br. 1849, 1.

deset godina ogorčeno borili za autonomiju Bosne i Hercegovine,¹⁴⁰ samo zato, da izraze relativnu većinu svojih 43 po sto pučanstva naprama 32 po sto Muslomana i 21 po sto Hrvata katolika, sada to odbacili i pristali na formulu jugoslavenskoga kluba, taj je loš socijolog i još lošiji političar. Dozvolio bih, da će se možda iz taktičkih razloga bosanski Srbi časovito izjaviti za nju, ali nika-da ne će u duši uz nju pristati. Kad dodje ad fractionem panis,¹⁴¹ oni će vazda izskočiti i biti protiv nje.

Tvrdim dakle: pitanje jest, da li će i 6 do 7 Dimovićevih pristaša u saboru biti za jugoslovensku formulu, a sa svim je sigurno, da će svi ostali Srbi biti protiv nje. Dimović pako, koji je po svom parlamentarnom postanku ovisan o bosanskoj vladi, jer sam njoj ima zahvaliti, da je danas predsjednikom sabora i nekakvim vodjom, i koji je po svojim ambicijama ovisan o bosanskih Srba, morati će na koncu uvijek činiti ono, što vlada i većina Srba od njega zahtjevala bude. Ja dakle tvrdim: na Srbe se računati ne može. Jer njihovo nastojanje mora ići prirodno onamo, da se rehabilitiraju i da poprave štetne posljedice rata. S ovog gledišta oni vode u Hrvatskoj unionističku politiku, pa valja priznati, da su već mnogo postigli. To pako ne će biti politika proti vlade, a najmanje za deklaraciju jugoslovenskoga kluba, proti kojoj će vazda biti mjerodavni krugovi obijuh pola monarkije.

O držanju bos. herceg. vlade ovisiti će i držanje većine virilista u saboru.¹⁴² Većina glasovati će onako kako vlada bude htjela. Kakovo će pako drža-

¹⁴⁰ Uz borbu za svoju vjersko-prosvjetnu autonomiju (1896.—1905.) bosansko-hercegovački Srbi su, kao i muslimani, vodili i borbu za političku autonomiju BiH. Do aneksije Bosne i Hercegovine (1908.), zahtjev Srba i muslimana za političkom autonomijom BiH odnosio se na prekid austrougarske okupacijske uprave te stvarno vraćanje BiH pod vrhovnu vlast sultana, koji je nakon okupacije BiH (1878.) samo formalno zadržao tu vlast. U ovom političkom planu, koji je za muslimane predstavljao konačni cilj, a za Srbe prijelaznu etapu do sjedinjenja BiH sa Srbijom, predviđeno je da autonomnom BiH pod vrhovnom sultanovom upravom upravlja guverner koji će naizmjenice biti musliman pa Srbin. Nakon aneksije BiH, bosansko-hercegovački Srbi su tražili očuvanje postojećeg političkog položaja BiH, odnosno očuvanje »naše historičke političke individualnosti, naše sadašnje autonomije«, opet kao etapu do sjedinjenja BiH sa Srbijom. M. IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 124-125., 233.

¹⁴¹ ad fractionem panis (lat.) — k lomljenju kruha (kod službe Božje); pren.: do odlučnog trenutka.

¹⁴² Prema bosansko-hercegovačkom Ustavu (čl. 22), virilni članovi bosansko-hercegovačkog Sabora bili su: reis-el-ulema, vakufsko-mearifski direktor, sarajevski i mostarski muftija, po imenovanju najstariji muftija, četiri srpsko-pravoslavna mitropolita, potpredsjednik velikog upravnog i prosvjetnog savjeta srpsko-pravoslavne crkve, rimo-katolički nadbiskup, dva rimo-katolička dijecezanska biskupa, oba redodržavnika franjevačkog reda, sefardijski nadržabin sarajevski, predsjednik vrhovnog suda, predsjednik odvjetničke komore u Sarajevu, načelnik glavnog zemaljskog grada Sarajeva, te predsjednik trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu. *Gesetz — und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, Jg. 1910., Stück II, 22. II. 1910., 25.

nje proti rezoluciji zauzeti vlada, koja je ovisna o Beču i Pešti,¹⁴³ proizlazi jasno iz onoga, što smo malo prvo rekli. Za rezoluciju će dakle glasovati samo oni katolički virilisti, koji su od vlade neodvisni, dakle Stadler, još neki biskupi (ali ne svi) itd.

Na temelju toga zaključujem, da je sudbina eventualne rezolucije u smislu jugoslovenskoga kluba, koja se onako ima boriti sa formalnim poteškoćama skućenog poslovnog reda,¹⁴⁴ u bosanskom saboru unaprijed riješena.

U četvrtoj točki identificira se Sunarićev program sa interpelacijom Korošćecovom i Hreljanovićevom. Značajno jest, da je Hreljanovićevu interpelaciju, po vlastitom priznanju, sastavio sam Dimović. Hrvatska javnost i ne zna, kakav je uspjeh Dimović postigao s tom svojom interpelacijom. S njom je proigrao sav svoj fino zamišljeni plan. Ako je isto osujetilo saziv bos. hercegovačkog sabora, to je nasrtljivi i bos. vladi ogorčeno neprijateljski ton Dimović-Hreljanovićeve interpelacije. Bosanska vlada, kojoj je autorstvo Dimovićevo bilo sigurno isto tako dobro poznato, kao i svemu Sarajevu, morala si je kazati: ako mehkiš Dimović ovako grdi, koji je bio čak riješen od vojničstva i uživao sve blagodati, što će istom učiniti oni, koji su u istinu trpjeli, bili zatvarani, internirani etc? Pod takovim prilikama je bolje da se sabor ne sazove. Mogli bismo napraviti van kompromitirati monarkiju. Sve to nije nužno, pošto je onako formalno-pravno stanovište na našoj strani.

Značajno je opet, da se Sunarić i sa ovim produktom Dimovićeve mentalitete bezuvjetno identificira. Zašto on to čini, bolje reći mora činiti, već smo u više navrata izložili. Da li je ovo stanovište bos. Hrvatima na korist ili na štetu, na to je očividno g. Sunarić zaboravio misliti.

Nedvojbeno jest, da je prvi program, s kojim Hrvati u B. i H. prama svršetku rata izlaze, izhodištem čitave nove orientacije. Veliko je pitanje, je li oportuno, da se bos. Hrvati kao najmanja grupa u zemlji u ovako odsudan čas stavljaju na stanovište, koje je vladi tako principiuelno neprijateljsko, kao ono

¹⁴³ Zemaljska vlada za BiH bila je neposredno podređena Zajedničkom ministarstvu financija, na čiju su politiku austrijski i ugarski dio Monarhije utjecali putem svojih saborskih delegacija. Osim toga, sabori i vlade austrijskog i ugarskog dijela Monarhije imali su i neposrednog utjecaja na Zemaljsku vladu BiH, primjerice u trenutku odobranja izvanrednih izdataka za potrebe bosansko-hercegovačke uprave. M. IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH*, 29-30., 213.

¹⁴⁴ Riječ je o Poslovniku bosansko-hercegovačkog Sabora, donesenom zajedno s Ustavom, Izbornim redom, Zakonom o skupljanju za BiH, Zakonom o društvima i Zakonom o kotarskim vijećima. Ovaj je poslovnik očito propisivao strogo kontroliran način saborskih rasprava, jer su zastupnici od samoga početka saborskoga rada između ostaloga tražili, da se saborski poslovnik izmijeni u liberalnom duhu. Dževad JUZBAŠIĆ, *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 2002., 263-264.

Dimović-Hreljanovićeve interpelacije, i da onda to stanovište još podkrižaju zaključnom stavkom: »da zabrinuto gledaju u crnu budućnost svoga naroda.« I to baš kad se bosanska vlada ljulja, i kad se ne zna, kojim će ona smjerom udariti! Ja držim težkom pogreškom stvarati ovakav prejudic baš u času, kad bi najveći oprez i najveća rezerva bila na mjestu. I onda taj nesmisao, da se u četvrtoj točki stavlja na stanovište, za koje najskučenija politička inteligencija mora uvidjeti, da škodi zaključku pod točkom jedan i tri. Pak onda konačno onaj rezignirani, crno pesimistični ton na koncu programa. Je li to bojni poklič, s kojim se dr. Sunarić nada elektrizirati narodnu masu i povesti ju do uspjeha i pobjede?

Ako ćemo dakle zaključno vrednovati Sunarićev program, moramo ustanoviti sljedeće:

1. U tom programu u obće neima afirmacije hrvatske narodne ideje, niti se po čem pozna, da je on u obće opredieljen za Hrvate. Svojom absolutnom šutnjom u tom pogledu on je u obće negacija hrvatskoga stanovišta;
2. u njemu neima niti jedne originalne političke ideje, neima nikakove snage, nego samo crni pesimizam, koji mora pogubno djelovati na narodnu psihi;
3. on je u bitnim točkama pogrešan, sam sa sobom u protuslovlju i tako sastavljen, da jedna točka obara drugu. Taj program izključuje svaki politički uspjeh onoga elementa, kome služi vodičem.

Ovo su momenti, koje je valjalo iztaknuti. Radi se o sudbini važnoga djela hrvatskoga naroda na vrlo eksponiranoj točki. To mora duboko zamisliti svakoga pravoga hrvatskoga otačbenika.

Sarajevo, u rujnu 1917.